

Hogeschool van Amsterdam

Media, Informatie en Communicatie

Scriptie

Islamitisch begraven in Nederland; Bekeerlingen over hun laatste rustplek

Mahdia Boukadida

402C

Nieuws en Media

19 november 2015

Voorwoord

Voor u ligt het onderzoeksrapport dat ik in het kader van de opleiding Media, Informatie en Communicatie aan de Hogeschool van Amsterdam heb uitgevoerd. In september 2011 ging ik van start met deze opleiding. Na vier schooljaren, twee stages, een minor Arabisch en tientallen opdrachten, rapporten en tentamens is het einde in zicht.

Voor de afstudeerrichting Nieuws en Media heb ik een onderzoek uitgevoerd naar islamitisch begraven in Nederland onder autochtone Nederlandse bekeerlingen. Voor mij kent het leven als moslim drie belangrijke kernegebeurtenissen namelijk, de geboorte, het huwelijk en de dood. Terwijl iedereen uitkijkt naar een geboorte of een huwelijk, is de dood een gegeven die men eerder vreest. De confrontatie met de dood vindt plaats wanneer een familielid of vriend komt te overlijden.

Als ik kom te overlijden, zal ik naar Marokko worden gerepatrieerd. Via de Marokkaanse verzekeringsbank Bank Chaabi Marokko is dat vastgelegd. Ik heb gekozen voor Marokko, omdat ik een goede band met het land heb en het geboorteland van mijn ouders is. De band die ik met Marokko heb, wordt vooral gevormd door het contact met mijn familieleden die daar wonen. Daarbij horen ook de familieleden die er jammer genoeg niet meer zijn. Al met al blijft het voor mij reden genoeg om hen te bezoeken.

Voor een autochtone Nederlander is de keuze wat beperkter. Nederland zal wellicht de laatste rustplek zal zijn voor deze groep. Er zijn echter ook uitzonderingsgevallen, zoals repatriëring bij gemengde huwelijken. Mijn interesse werd gewekt door de vraag hoe autochtone Nederlandse bekeerlingen hun uitvaart vanuit islamitisch oogpunt ervaren of regelen. In dit onderzoeksrapport treft u de resultaten en de conclusies van dit onderzoek aan.

Allereerst wil ik mijn begeleidster Marloes Geboers bedanken voor haar hulp, steun en snelle reactie tijdens de startperiode en tijdens vakanties.

Daarnaast gaat mijn dank uit naar de afstudeercommissie, bestaande uit Hendrik Jan Diekerhof en Garjan Sterk, voor de feedback tijdens het afstuderen. Ook wil ik alle respondenten en betrokken organisaties bedanken voor hun inzet voor het onderzoek.

Verder wil ik mijn ouders, mijn zussen en de rest van mijn familie bedanken voor hun steun, liefde en geloof in mij.

Mahdia Boukadida

Amsterdam, 19 november 2015

Samenvatting

Ik heb onderzoek gedaan naar hoe autochtone Nederlanders die zich tot de islam hebben bekeerd, denken over hun uitvaart. Daarbij was de hoofdvraag; Wat zijn de wensen van autochtone Nederlandse moslimbekeerlingen met betrekking tot islamitisch begraven?

Om deze vraag te beantwoorden heb ik met zowel bekeerlingen, uitvaartondernemers als begrafenisondernemers gesproken. Daarnaast heb ik deskresearch en fieldresearch gedaan om een goed beeld te krijgen van de ontwikkelingen op dit gebied. Als bron en aanvulling op mijn deskresearch heb ik het proefschrift *'Islamic Burials in the Netherlands and Belgium: Legal, Religious and Social Aspects'* van Khadija Kadrouch- Outmany (2014/2015), gebruikt. Mijn fieldresearch bestond uit enquêtes en diepte-interviews.

In Nederland werd de wetgeving ruim twintig jaar geleden aangepast aan het islamitisch grafritueel. Een kwart van de Nederlandse gemeenten heeft islamitische grafakkers. Daarnaast kent Nederland een volledig islamitische begraafplaats met eeuwige grafkrust, namelijk in Almere. Op zeventig andere begraafplaatsen is alleen een gedeelte van de begraafplaats ingericht voor moslims.

Een overledene dient volgens de islamitische richtlijnen zo snel mogelijk te worden begraven. In de Nederlandse wetgeving is begraven echter pas vanaf 36 uur na de dood mogelijk. Moslims worden op hun rechterzijde richting *al qibla* of de *ka'baa*, de zwarte steen in Mekka begraven, omdat de Profeet, vrede en zegeningen zij met hem, heeft gezegd: 'De ka'baa is jullie qibla, levend of dood.' Een ander voorschrift betreft het graf. Dit mag niet worden geopend of geruimd. Daarnaast is het niet toegestaan om het graf met luxe grafstenen mooi te maken. Ook is het plaatsen van luxe bloemen of kransen verboden.

De rituelen die bij een islamitische uitvaart horen, zijn de wassing, het wikkelen, het gebed en de begrafenis. Al deze handelingen zijn in Nederland realiseerbaar. Verschillende organisaties en uitvaartondernemers beschikken over een ruimte waar de wassing en het gebed plaats kan vinden. Moskeeën werken nauw samen met deze uitvaartondernemers. Het enige dat voor moslims in Nederland problematisch is, is het ontbreken van eeuwige grafkrust, met uitzondering van de begraafplaats in Almere. Voor de realisering van bijzondere islamitische begraafplaatsen is toestemming van de gemeenten nodig. Gemeentes zijn vaak niet bereid om schaarse stukken grond te verkopen om eeuwige grafkrust te kunnen garanderen. Als gevolg hiervan kunnen moslims, ondanks alle beschikbare voorzieningen, niet volledig volgens de islamitische wetgeving worden begraven.

Er zijn verschillende organisaties die tot doel hebben om meer volledig islamitische begraafplaatsen in Nederland te realiseren. Voorbeelden daarvan zijn de politieke partij Nida in Rotterdam, de Stichting Bijzondere Islamitische Begraafplaatsen in Nederland (BIBIN) en de Stichting Islamitisch Begraveniswezen (IBW).

Als we kijken naar de wensen die een moslimbekeerling heeft, kunnen we concluderen dat eeuwige grafurst, volledig islamitische begraafplaatsen onder islamitisch beheer en meer begrip voor Nederlandse uitvaartrituelen voor hen belangrijk zijn. Daarnaast wensen bekeerlingen ook meer informatie te krijgen over de mogelijkheden van islamitisch begraven en over de wijze waarop hun wensen vastgelegd en verzekerd kunnen worden.

In Nederland zijn er verschillende uitvaartondernemers die zich op islamitisch begraven richten. Bij Monuta kan bijvoorbeeld een islamitische uitvaart geregeld worden. Monuta doet dat vaak in samenwerking met islamitische uitvaartondernemers. Bij uitvaartverzorger Yarden zijn de ontwikkelingen met betrekking tot islamitische uitvaarten nog in volle gang. Yarden is bijvoorbeeld bezig met de bouw van een multicultureel uitvaartcentrum in Amsterdam Zuidoost.

Uitvaartzorg Meersorgh is één van de weinige uitvaartverzorgers die wel bekend is met het concept islamitisch begraven. Meersorgh heeft brede kennis en ervaring op het gebied van islamitische uitvaarten. Daarbij worden moslims op deskundige wijze ondersteund en begeleid.

Bij de uitvaartverzorgers Arrahil, As Salaam en Amanah is het mogelijk om een islamitische uitvaart te regelen met behoud van de Nederlandse uitvaartcultuur. Uitvaartverzorger Amacare richt zich daarentegen nauwelijks op de doelgroep bekeerlingen. Het is volgens Amacare wel belangrijk dat er rekening wordt gehouden met de niet-islamitische familieleden van een overledene. Daarbij kan voor bepaalde afscheidsrituelen en cultuuraspecten een middenweg tussen de Nederlandse en de islamitische uitvaartcultuur worden gevonden.

Wat betreft het islamitisch begraven in Nederland moet er altijd rekening worden gehouden met de Nederlandse wetgeving, ongeacht wat de islam voorschrijft. Dat is ook een opdracht vanuit de islam. Onderdeel van de islamitische wetgeving is namelijk dat men zich houdt aan de regels van de staat waarin men woont.

Summary

The purpose of this research was to find out what kind of requests native Dutch converts have about Islamic burial rituals in the Netherlands. The key question was: What are the wishes of native Dutch people who converted to Islam regarding Islamic burials?

To find answers I made appointments with several converts, funeral homes and undertakers. Next to field research I did desk research so I could get a clear picture of the developments concerning Islamic burials. I used the PhD thesis '*Islamic Burials in the Netherlands and Belgium: Legal, Religious and Social Aspects*' by Khadija Kadrouch-Outmany (2014/2015), not only as a source but also to complement my desk research. For my field research I conducted a survey and held multiple interviews.

Legislation in the Netherlands was amended some twenty years ago to accommodate the practice of Islamic burials. A quarter of Dutch municipalities have Islamic cemeteries. Moreover, there is a cemetery solely aimed at Muslims in Almere. This cemetery provides 'eeuwige grafurst' (eternal peace). This means that once a deceased Muslim is buried, the grave will be left alone forever. In seventy other cemeteries in the Netherlands separate spaces are available for Muslims.

A deceased Muslim needs to be buried as quickly as possible. The Dutch law on burying the deceased, however, stipulates that a burial is only possible after 36 hours. When a Muslim is buried he is laid down on his right side facing the Qibla or the Ka'baa, the black stone in Mekka. Muslims do this because the Prophet, peace and blessings upon him, said: "The Ka'baa is your Qibla, either dead or alive." Another prescription relates to the grave.

According to the rules of Islam a grave can neither be opened or cleaned. Moreover, it is prohibited to decorate the grave with elaborate gravestones. It is also forbidden to place lavish flowers or wreaths on the grave.

The rituals that are part of an Islamic funeral are: the washing of the deceased, the shrouding of the body, the prayer and the funeral. In the Netherlands, all these procedures can be performed without difficulties. Numerous organizations and funeral homes have rooms in which these procedures can be performed. Mosques work very closely together with these funeral homes. The only thing that seems to be problematic in the Netherlands is the shortage of cemeteries that provide for 'eternal peace', with the exception of the cemetery in Almere. In order to realize Islamic cemeteries permission of the municipality is required. In this regard Muslims face problems, because often municipalities do not want to sell a piece of land with the purpose of providing 'eternal peace' to deceased Muslims. This means that, even with all the services that are being provided, it is impossible for Muslims to perform their burials completely according to Islamic rituals.

There are various organisations, whose purpose it is to realize more Islamic cemeteries in the Netherlands. Examples are the political party Nida in Rotterdam, the foundation Bijzondere Islamitische Begraafplaatsen in Nederland (BIBIN) and the foundation Islamitisch Begrafeniswezen (IBW).

The wishes that converts to Islam have are: 'eternal peace', Islamic cemeteries managed by Muslims, more understanding for the possibility of Dutch funeral rituals and more information on the options to record their wishes and to ensure that these are executed.

There are various undertakers in the Netherlands who offer services to the Muslim community and provide the possibility to bury according to Islamic rituals. . Monuta is one of these undertaker who offer the possibility to have a funeral according to Islamic rituals. They are, however, not specialised in Islamic funerals. Monuta therefore frequently works with Islamic undertakers. Undertaker Yarden is at present developing the possibility of Islamic funerals. This undertaker is also involved in building a multicultural funeral center in Amsterdam Zuidoost.

Undertaker Meersorgh is one of the few undertakers who is familiar with Islamic burying rituals. Their knowledge on this topic is vast and they support and guid Muslims with great expertise.

Undertakers Arrahil, As-Salaam and Amanah make it possible to have an Islamic funeral without losing the Dutch cultural aspects. Undertaker Amacare also tries to respect people's cultures and religions. They therefore try to find a solution for any particular farewell or cultural aspect.

With respect to Islamic funerals in the Netherlands, attention must be paid to Dutch legislation regarding burials, regardless of what Islam orders Muslims to do, Indeed, one of the most important things that is taught in Islam is that one has to abide by the rules of the country that lives in.

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Samenvatting	4
Summary	6
Inleiding	10
1.1 Probleemsituatie	10
1.2 Doelgroep analyse	11
1.3 Probleemstelling	12
1.4 Doelstelling	12
1.5 Deelvragen	13
2 Methoden en Technieken	14
2.1 Deskresearch	14
2.2 Fieldresearch	15
2.2.1 Enquêtes	15
2.2.2 Steekproef	16
2.2.3 Interviews	17
3 De dood en uitvaart vanuit islamitisch perspectief	19
3.1 Islamitisch begraven	19
3.2 Wat zijn de islamitische voorschriften?	21
3.2.1 Islamitische uitvaart	21
3.2.2 Islamitische begrafenis	21
3.2.3 Joodse begrafenis	22
3.3 Welke rituelen worden uitgevoerd tijdens een islamitische begrafenis?	23
3.3.1 Rituele wassing (Ghoesel Al-Mayit)	23
3.3.2 Het wikkelen (Al Kafaan)	24
3.3.3 Het dodengebed (Salaat al-Janazah)	24
3.3.4 Islamitische begrafenis(Al Janazah)	25
3.3.5 Na de begrafenis(rouwperiode)	27
3.4 Conclusie	28
4 Islamitisch begraven in Nederland	29
4.1 Welke mogelijkheden biedt Nederland wat betreft islamitisch begraven?	29
4.1.1 De Nederlandse wetgeving ten aanzien van islamitisch begraven	29
4.1.2 Grafrechten in Nederland	30
4.1.3 Grafkist	31
4.2 Wat is het verschil tussen een volledig islamitische begraafplaats en een islamitisch perceel?	32
4.2.1 Volledig islamitische begraafplaats	32
4.2.2 Nederlandse begraafplaatsen, islamitisch gedeelte	33
4.3 Organisaties die zich bezighouden met islamitisch begraven in Nederland	34

4.3.1	Stichting Bijzondere Islamitische Begraafplaatsen in Nederland (Bibin)	34
4.3.2	Islamitische uitvaartzorg Amanah	35
4.3.3	Stichting Islamitisch Begrafeniswezen (IBW)	36
4.4	Conclusie	37
5	Resultaten veldonderzoek	38
5.1	Uitwerking enquête	38
5.1.1	Algemeen	38
5.1.2	Opleidingsniveau	39
5.1.3	Bekeren tot de islam	39
5.1.4	De dood	40
5.1.5	Islamitisch begraven in Nederland	40
5.1.6	Begrafenis en uitvaart	41
5.1.7	Conclusie	43
5.2	Diepte interviews deel I	44
5.2.1	Ervaringen van autochtone Nederlandse bekeerlingen	44
5.2.2	Gedachtes over de plek van het graf	45
5.2.3	Uitvaartdienst en rituelen: cultuurverschillen	46
5.2.4	Conclusie	48
5.3	Diepte-interviews deel II	49
5.3.1	Nederlandse uitvaartondernemers	49
5.3.2	Islamitische uitvaartondernemers	50
5.3.3	Conclusie	52
	Conclusie	53
	Evaluatie	56
	Literatuurlijst	59
	Bijlage I: Enquête	64
	Bijlage II: Interviewvragenlijst	67

Inleiding

1.1 Probleemsituatie

Antropologe Vanessa Vroon-Najem (2011) stelt dat mannen en vrouwen die zich tot de islam bekeren, het steeds moeilijker hebben. Vaak is er vanuit hun omgeving veel kritiek. De reden hiervoor is volgens haar het slechte imago van de islam in Nederland. Vroon-Najem heeft tussen 2006 en 2011 onderzoek gedaan naar vrouwen die zich tot de islam hebben bekeerd in de regio Amsterdam. In haar proefschrift *Sisters in islam. Women's Conversion and the Politics of Belonging: a Dutch Case Study* (2011) stelt ze dat het aantal Nederlandse bekeerlingen verder zal toenemen. Naast haar onderzoek heeft zij ook het boek *Bekeerd* geschreven. In dit boek komen haar onderzoeksresultaten ook naar voren.

Een bekeerling krijgt vaak al voor de bekering te maken met veranderingen. Een aantal islamitische voorschriften, zoals het eten van halalvlees en de vastenmaand ramadan, wordt namelijk al voor het bekeringsproces in de praktijk uitgevoerd. . De bekering tot de islam kan een langzaam proces zijn, omdat de taal een barrière kan vormen. Veel zaken in de islam, zoals het heilige boek, zijn namelijk in het Arabisch geschreven. Er zijn wel Nederlandse vertalingen, maar deze zijn niet authentiek. Een bekeerling kan er daarom voor kiezen om eerst de Arabische taal te leren om de Koran goed te kunnen bestuderen. Na de bekering vinden er ook snel veranderingen plaats. Zo zijn er bekeerlingen die zich helemaal bedekken, een hoofddoek gaan dragen of hun naam veranderen. Dit verschilt echter van individu tot individu. Voor de een is het makkelijker om meteen een hoofddoek te dragen dan de taal in een keer te beheersen (Zaman 2014).

Er is niet veel bekend over de laatste wensen van bekeerlingen. Als een moslim ervoor kiest om in Nederland te worden begraven, dient de begraafplaats volgens de Koran aan een aantal eisen te voldoen. Binnen 24 uur na het overlijden moet de begrafenissen worden voltrokken. Het lichaam wordt niet in een kist begraven. De overledene wordt op zijn rechterzijde gelegd met zijn gezicht naar Mekka. Tot slot moet de grafurust voor eeuwig zijn. Zowel bekeerlingen als moslims hanteren dezelfde islamitische eisen ten aanzien van het begraven. Wel zijn er wat betreft begrafenissen verschillen tussen de Nederlandse en de islamitische cultuur in Nederland. Deze verschillen worden vaak vanuit families meegegeven. Volgens religiewetenschapper Claudia Venhorst (2011) beginnen de rituelen van islamitische begrafenissen in Nederland langzaam te veranderen. Een voorbeeld hiervan is het begraven worden in een kist. In Nederland is de kist gewoonlijk inbegrepen bij de uitvaartverzekering. Steeds meer moslims kiezen hierdoor voor deze wijze van begraven, terwijl dit in de islam sterk wordt afgeraden (Marjon Weijzen, 2011)

Eeuwige grafrust en een eigen islamitisch uitvaartcentrum: dat zijn doelen die Ismael Hagens, bekeerling en bestuurslid van de Stichting Bijzondere Islamitische Begraafplaatsen in Nederland, wil realiseren. Volgens deze stichting (Bibin, 2014) kent Nederland wel islamitische begraafplaatsen, maar voldoen deze niet aan alle islamitische eisen. Daarom is Hagens sinds april 2014 met de gemeente Utrecht in gesprek over de aankoop van een stuk grond voor een volledig islamitische begraafplaats. Volgens hem zijn veel moslims zich niet bewust van de verschillen tussen een Nederlandse begraafplaats met een islamitisch gedeelte en een *volledig* islamitische begraafplaats. Dit kan op termijn voor problemen zorgen, met name op het gebied van respect voor eeuwige grafrust. Vanuit islamitisch oogpunt is eeuwige grafrust een vereiste. In Nederland worden de meeste begraafplaatsen echter na een aantal jaren geruimd. Dat geldt ook voor het islamitische gedeelte.

1.2 Doelgroep analyse

Moslims in Nederland

Nederland kent naar schatting 850.000 moslims. Daarvan is ongeveer 13.000 autochtoon. Een autochtoon is een persoon van wie beide ouders in Nederland zijn geboren, ongeacht het land waar men zelf is geboren. De grootste moslimgroepen in Nederland zijn de Turks- en de Marokkaans-Nederlandse moslims, maar er zijn ook moslims die afkomstig zijn uit Irak, Iran, Afghanistan en Somalië. Deze groepen vormen ruim 80 procent van alle moslims in Nederland, zo meldt het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP, 2012).

Van alle moslims in Nederland is 48% vrouw en 52% man. De groep kent een jonge leeftijdsopbouw. De gemiddelde leeftijd schommelt rond de 25 jaar, terwijl die onder de gehele Nederlandse bevolking rond 38 jaar is. Ruim 310 duizend moslims zijn jonger dan 18 jaar en 11 duizend moslims zijn ouder dan 65 jaar (CBS, 2009).

Regionale spreiding van moslims

Volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS, 2012) woont het grootste deel van de moslims in de Randstad. Den Haag kent een moslimpopulatie van 14,1% en Amsterdam van 11,3%. De stad Utrecht telt op het totaal aantal inwoners 9,5% moslims en Rotterdam 13,3 %. In de steden Amsterdam en Den Haag zijn de moslims in verhouding tot het totaal aantal inwoners, de grootste groep gelovigen.

Autochtone Nederlandse bekeerlingen

Nederland telde in 2010 ruim 14.000 bekeerde Nederlanders. Naar schatting zal dit cijfer met ongeveer 500 bekeerlingen per jaar toenemen. In België ligt het aantal bekeerlingen een stuk hoger. In 2010 telde België namelijk 50.000 bekeerlingen (TROS Een Vandaag, 2014).

Volgens de Moslimkrant (2014) kennen Nederland en België sinds 2008 een speciale dag voor bekeerlingen, namelijk de Nationale Bekeerlingendag. Elk jaar komen zowel bekeerde moslims als moslims op deze dag bijeen om ervaringen met elkaar uit te wisselen. Op 7 december 2014 was de zevende editie van deze dag. Net als voorgaande jaren bezochten enkele honderden tot duizend bezoekers de activiteiten die in het kader van deze dag werden georganiseerd.

Gelet op de groeiende moslimpopulatie in Nederland (CBS, 2012), zal de vraag naar moslimgraven wellicht toenemen. Omdat de eerste- en tweede generatiemoslims vaak ervoor kiezen om in het land van herkomst te worden begraven, worden de huidige islamitische begraafplaatsen vooral voor bekeerlingen en jong overleden kinderen gebruikt. Volgens Ismael Hagens (2014) zullen de derde- en vierdegeneratie moslims echter steeds meer gebruik gaan maken van begraafplaatsen in Nederland.

Ik heb ervoor gekozen om mij te richten op de autochtone Nederlandse moslimbekeerlingen in Nederland, omdat er weinig bekend is over hun laatste wensen. Vanwege die onbekendheid heb ik een algemene invalshoek gekozen. Daarbij heb ik gekeken naar woonplaats, leeftijd en opleidingsniveau van de bekeerlingen. Ik was daarnaast benieuwd of er verschillen zijn tussen dorpsbewoners en stedelingen, omdat er overal in Nederland bekeerlingen zijn. Daarnaast wilde ik met behulp van de variabele leeftijd onderzoeken hoe verschillende generaties over het concept islamitisch begraven denken. Wat betreft het opleidingsniveau heb ik gekeken in hoeverre de doelgroep kennis heeft over de islamitische begrafenisoorschriften.

1.3 Probleemstelling

Wat zijn de wensen van autochtone Nederlandse moslimbekeerlingen met betrekking tot islamitisch begraven?

1.4 Doelstelling

Inzicht krijgen in de wensen van de groep autochtone Nederlandse bekeerlingen met betrekking tot islamitisch begraven in Nederland.

1.5 Deelvragen

Deelvraag 1: De dood en uitvaart vanuit islamitisch perspectief.

- Wat houdt islamitisch begraven in?
- Wat zijn de islamitische voorschriften?
- Welke rituelen worden uitgevoerd tijdens een islamitische begrafenis?

Deelvraag 2: Welke mogelijkheden biedt Nederland wat betreft islamitisch begraven?

- Wat is het verschil tussen een volledige islamitische begraafplaats en een islamitisch perceel?

Deelvraag 3: Hoe denken autochtone Nederlandse moslimbekeerlingen over de plek waar zij begraven willen worden?

- Welke ervaringen (en problemen of struikelblokken) delen moslimbekeerlingen met elkaar?
- Hoe gaan bekeerlingen en hun families om met de verschillen tussen de Nederlandse en de islamitische cultuur van begraven?

Deelvraag 4: Hoe spelen uitvaartmaatschappijen in op de wensen van moslimbekeerlingen?

2 Methoden en Technieken

Voor dit onderzoek is zowel kwalitatief als kwantitatief onderzoek verricht. Ik wilde te weten komen wat de wensen van autochtone Nederlandse moslimbekeerlingen zijn wat betreft hun uitvaart in Nederland. Daarbij was mijn doel om inzicht te krijgen in de wensen en mogelijkheden van islamitisch begraven in Nederland. In dit hoofdstuk licht ik mijn onderzoeksmethodes toe.

2.1 Deskresearch

De deelvraag met betrekking tot de dood en de uitvaart vanuit islamitisch perspectief heb ik door middel van deskresearch onderzocht. Naast boeken en internetsites, heb ik ook de Koran en de *hadith* (overleveringen) geraadpleegd. Ik heb de Koran in het Arabisch en in het Nederlands bestudeerd. Daarnaast heb ik het boek *De interpretatie van de betekenissen van de Koran* van Aboe Ismail en studenten (2014) gebruikt. De Koran is het heilige boek van de moslims en kent verschillende verzen over de dood en de uitvaart. De hadithverzamelingen van imam Sahih Al-Bukhari en Muslim heb ik gebruikt voor de overleveringen van de Profeet Mohammed. Al-Bukhari heeft een grote bijdrage geleverd aan de verzameling van de authentieke overleveringen van de Profeet. Zijn boek wordt wel gezien als het meest authentieke boek na het boek van Allah, de Koran.

Wat islamitisch begraven is, heb ik zowel door deskresearch als door fieldresearch onderzocht. Voor deze subdeelvraag heb ik de website *Islamitisch Begrafeniswezen* van Ibrahim Wijbenga gebruikt. Op grond van mijn deskresearch kon ik nog meer vragen stellen aan de geïnterviewde uitvaartondernemers, zoals 'Welke rituelen worden uitgevoerd bij een islamitische begrafenis?' De uitvaartondernemers hebben namelijk ervaringen met de diverse vormen van uitvaartdiensten. Voor mijn interviews met uitvaartondernemers heb ik onderscheid gemaakt tussen algemene en islamitische uitvaartmaatschappijen. Op deze manieren kon ik vanuit het perspectief van beide typen organisaties toelichten wat de mogelijkheden voor een bekeerling zijn.

De mogelijkheden die in Nederland worden aangeboden ten aanzien van islamitisch begraven heb ik ook deels door deskresearch en deels door fieldresearch onderzocht. Allereerst was het van belang om de bestaande informatie over de mogelijkheden van islamitisch begraven in Nederland in kaart te brengen. Hiervoor heb ik online per uitvaartorganisatie bekeken wat zij aanbieden. Ook het verschil tussen een volledige islamitische begraafplaats en een algemene begraafplaats met een islamitisch perceel heb ik op beide manieren onderzocht. Door middel van informatie van internet en uit boeken heb ik de verschillen in kaart gebracht. Het proefschrift *Islamic Burials in the Netherlands and Belgium: Legal, Religious and Social Aspects* van Khadija Kadrouch- Outmany (2014/2015), heb ik ook als bron en aanvulling gebruikt.

In haar proefschrift behandelt Kadrouch-Outmany de juridische, religieuze en praktische mogelijkheden voor moslims om zich te laten begraven in Nederland en België. Daarnaast gaat ze in op de nationale wetgeving, de wetenschappelijke opvattingen, de mentaliteit en de standpunten van moslims ten aanzien van een islamitische uitvaart. Kadrouch-Outmany legt met haar multidisciplinaire en vergelijkende benadering de nadruk op de vele betekenissen en functies van rituelen en gebruiken rondom de begrafenis. De resultaten van haar onderzoek zijn voor het grootste deel gebaseerd op etnografisch onderzoek in Nederland en België. Het onderzoek werd in 2010, 2011 en 2012 uitgevoerd.

2.2 Fieldresearch

Ik heb mijn veldonderzoek uitgevoerd door middel van enquêtes en diepte-interviews. Aan de hand van de resultaten daarvan kon ik meten in hoeverre de doelgroep bekend is met de mogelijkheden van islamitisch begraven.

Door het afnemen van enquêtes werd het mij duidelijk hoe autochtone Nederlandse moslimbekeerlingen over islamitisch begraven denken. Daarnaast heb ik verschillende organisaties en personen benaderd die zich met het begrafeniswezen bezighouden. Daar heb ik diepte- interviews mee gehouden.

2.2.1 Enquêtes

De opvattingen van moslimbekeerlingen over de plek waar zij begraven willen worden, konden alleen door middel van fieldresearch onderzocht worden. Aan de hand van enquêtes en diepte-interviews kon ik onderzoeken hoe de doelgroep over het concept islamitisch begraven denkt. Daarbij stonden de ervaringen die de bekeerlingen met elkaar delen centraal. Ook heb ik gekeken naar hoe autochtone Nederlandse moslimbekeerlingen en hun naaste familieleden omgaan met de verschillen tussen de Nederlandse en de islamitische begrafenis cultuur.

De vraag hoe uitvaartmaatschappijen inspelen op de wensen van moslimbekeerlingen, kon zowel door deskresearch als door fieldresearch worden beantwoord. Ik heb bij verschillende uitvaartmaatschappijen onderzocht hoe zij inspelen op de wensen van deze doelgroep.

Opbouw onderzoek

De enquêtes zijn online en persoonlijk afgenomen. De reden om een enquête persoonlijk af te nemen is de mogelijkheid om toezicht te houden op de afname en het verloop van de enquêtes. Toezicht is belangrijk, omdat ik in dat geval bij onduidelijkheid de respondent kan begeleiden. Door de enquêtes persoonlijk af te nemen hoopte ik mensen sneller te kunnen bereiken en sneller respons te krijgen. Het online afnemen van enquêtes heeft het wat meer tijd en energie gekost.

Ten eerste heb ik de enquête op de website van Survio.com geplaatst. Vervolgens heb ik de enquête op verschillende sociale media gedeeld. Vooral via Facebook heb ik personen en organisaties bericht over de enquête. Enkele van de organisaties waren: Stichting

Bekeerling, Bekeerling Nederland, Islam en meer, Blauwe moskee, Zusters voor Zusters en de groep Broeders voor Broeders. Meestal plaatste de organisatie een oproep op haar eigen pagina.

Een week nadat ik de enquête online had verspreid, begon de ramadan en ben ik langs verschillende bijeenkomsten die in het kader daarvan werden georganiseerd, geweest. Sommige van die bijeenkomsten werden voor bekeerlingen georganiseerd, andere waren gericht op alle moslims.

In de Blauwe moskee in Amsterdam vonden bijvoorbeeld twee keer per week lezingen en iftars (maaltijden) plaats. Daarnaast organiseerde stichting Bekeerling op woensdag 2 juli in Utrecht een iftar voor bekeerlingen. Om in contact te komen met de doelgroep van mijn onderzoek, ben ik gedurende de ramadan bij die bijeenkomsten geweest.

Verder ben ik in Rotterdam op bezoek geweest bij Centrum de Middenweg. Bij Centrum de Middenweg komen moslims van verschillende achtergronden bijeen om over de islam te leren. Het is een plek waar iedereen, man en vrouw, jong en oud terecht kan. Daarnaast is het ook een plek voor niet-moslims om alles over de islam en moslims te leren. Wekelijks worden er meerdere activiteiten georganiseerd en er vinden regelmatig evenementen plaats. Naast lezingen en koranlessen komen moslims er ook bijeen om het gebed te verrichten. Op de vrijdag wordt het centrum het drukst bezocht. Vrijdag is namelijk een belangrijke dag voor moslims. Op die dag verrichten zij samen het vrijdaggebed, gevolgd door de ghotba of de vrijdagpreek. Op deze dag trof ik ook de meeste mensen.

Tot slot ben ik in Den Haag, bij de stichting en moskee Al Yaqeen, geweest. Stichting Al Yaqeen staat voor een brug naar kennis. Ook hier vinden wekelijks activiteiten en evenementen plaats. Al Yaqeen is daarnaast ook actief op de sociale media. Zowel moslims als niet- moslims kunnen terecht bij deze organisatie. Ook heb ik telefonisch contact met Stichting Al Yaqeen gehad.

Zowel online als op de bijeenkomsten stroomden de respondenten binnen. De enquête heeft ruim vijf weken online gestaan. Tussen het afnemen van de enquêtes door heb ik ook mijn interviews afgerond. Ik heb ervoor gekozen om eerst wat enquêtes te verzamelen en daarna pas verder te gaan met mijn diepte-interviews. Ik heb voor deze volgorde gekozen, omdat ik door de voorlopige enquêteresultaten meer te weten kwam over de doelgroep en het onderwerp. Deze informatie kon ik gebruiken voor de interviews, waardoor die soepeler verliepen.

2.2.2 Steekproef

Om te bepalen hoeveel enquêtes er afgenomen moesten worden, heb ik een steekproef gedaan. Ik richtte mij op de autochtone Nederlandse moslimbekeerling in Nederland. Ik heb eerst gekeken naar de omvang van de populatie en het steekproefkader. Daarna kon ik de omvang van mijn steekproef bepalen.

Volgens de meest recente cijfers telt Nederland ongeveer 850.000 moslims. Daarvan zijn ongeveer 13.000 autochtoon (CBS 2009). Volgens de Groene Amsterdammer (2010) lopen de schattingen van het aantal autochtone bekeerlingen uiteen van 500 tot 1.000 per jaar (NRC, 2015). Er zijn echter geen harde cijfers te vinden over het aantal autochtone bekeerlingen in Nederland. De reden hiervoor is dat het aantal bekeerlingen in Nederland niet wordt geregistreerd (NRC, 2015).

Omdat ik geen exacte cijfers heb van mijn doelgroep, heb ik de omvang van de populatie geschat op 20000. Hierbij kwam ik uit op een steekproef van 377 mensen. Ik heb daarbij een betrouwbaarheidsniveau van 95% gehanteerd, omdat dit gangbaar is. Dit niveau houdt in dat 95 van de 100 gevallen een positieve uitkomst zullen hebben en 5 van de 100 gevallen negatief zullen zijn (Verhoeven 2014).

Mijn steekproef is doelgericht, omdat ik specifiek op zoek ben gegaan naar autochtone moslimbekeerlingen. Online koos ik voor de zelfselectiemethode. Bij deze methode kunnen mensen zelf bepalen of ze mee willen doen aan de steekproef.

Ik verwacht dat de steekproef voldoende representatief zal zijn, omdat ik willekeurig mensen heb geselecteerd die tot dezelfde doelgroep behoren. Daarnaast heb ik een afspiegeling van de Nederlandse samenleving in kaart gebracht. Hierdoor kunnen de resultaten generaliseerbaar zijn tot alle autochtone bekeerlingen in Nederland (Verhoeven 2014).

De vragenlijst is naar aanleiding van de resultaten van mijn deskresearch opgesteld. De vragen hadden betrekking op de onderwerpen die ik heb onderzocht. Daarnaast heb ik de vragenlijst laten testen om te controleren of er belemmeringen waren. Hiervoor heb ik een paar bekeerlingen benaderd. De resultaten van de enquêtes heb ik in Excel verwerkt.

2.2.3 Interviews

Het was belangrijk voor het onderzoek om met verschillende organisaties, zowel uitvaart- als begrafenisondernemers, in gesprek te gaan. Ook heb ik gesprekken gehad met bekeerlingen, moskeebesturen en organisaties waar bekeerlingen bijeenkomen, zoals de Blauwe moskee.

Voor mijn diepte interviews heb ik de volgende personen gesproken:

Uitvaartondernemers

- Aziz Thaalbi en Leila van Arrahil van Uitvaartzorg Amsterdam. **Contact:** 020-4118003
- Dhr. Soebratie van Islamitische uitvaartverzorging As-Salaam. De islamitische Uitvaartverzorging As-Salaam is de specialist in het begraven conform de islamitische regelgeving en de verschillende culturele gebruiken. **Contact:** 088 786 9200
- Aisha Pijnenburg en Amina van der Eijk van Islamitische uitvaartzorg Amanah. **Contact:** 06-85722570

Begrafenisondernemers

- Hadji Ali Karamatali. Hij geeft voorlichting over overlijden en uitvaarten bij Stichting Al Raza van de islamitische begraafplaats in Almere. **Contact:** 06-25020983 of 036-5316729
- Ismael Hagens, bekeerling en voorzitter van de Stichting Bijzondere Islamitische Begraafplaatsen in Nederland. Hij is bezig met het realiseren van een eigen islamitisch uitvaartcentrum en een begraafplaats met eeuwige grafrust. **Contact:** 020-306664111

Overige instanties, organisaties en bekeerlingen

- Ibrahim Wijbenga is voorzitter van de Stichting Islamitisch Begrafeniswezen en weet alles over islamitisch begraven. Ook is er op zijn website (www.stichtingibw.nl) veel informatie te vinden. Wijbenga is zelf een bekeerling.

3 De dood en uitvaart vanuit islamitisch perspectief

Voor een moslim geldt dat zowel zijn dood als zijn uitvaart volledig volgens islamitische regels moet plaatsvinden. In dit hoofdstuk belicht ik de dood en de uitvaart vanuit islamitisch perspectief. Ook zal ik de islamitische voorschriften en rituelen in kaart brengen.

3.1 Islamitisch begraven

In het hoofdstuk *De islamitische geloofsleer* uit het Boek en de authentieke Soenna (2003) beschrijft Mohammed Ibn Djamiel Zienoe, de leraar, aan 'Daar Al-hadieth Alkhayriyyah' te Makkah de pilaren van de islam en het geloof.

In de islam staan een paar geloofsstellingen centraal, namelijk het geloof in één God, die één en eeuwig is, in de engelen, in de geopenbaarde Schriften, in de zending van de gezanten en de profeten en in het Oordeel op de Laatste dag.

Allah is de schepper en beschikt over leven en dood. Moslims aanbidden Allah als de schepper en de enige God. Dat doen ze met de geloofsbelijdenis, de *shahada*. Die luidt: "Er is geen God dan Allah en Mohammed is Zijn Profeet". Met deze belijdenis brengt de dood het geloof van een moslim terug tot de essentie. In dit leven krijgen moslims de kans om Allah goede wil te tonen door hun geloof te praktiseren. Onderwerping aan en aanbidding van Allah en het vervullen van de religieuze plichten van de islam met de juiste intentie (*niyya*) verzekeren moslims een betere tijd in het hiernamaals. (Mohammed Ibn Djamiel Zienoe, 2003).

Vanuit de Soenna, de verzamelingen van *hadith* over de levenswijze van de Profeet Mohammed en zijn metgezellen en de Koran is de sharia ontstaan. De sharia is de islamitische wetgeving waarin de basisplichten, ook wel de *ibadat* genoemd, voor iedere moslim zijn vastgelegd. Binnen de islam staan die verplichtingen ook wel bekend als de vijf zuilen van de islam. Alle vijf zuilen zijn voor iedere moslim een individuele verplichting (*farḍ al-ayn*). De vijf zuilen zijn: de geloofsbelijdenis (*shahada*), de vijf gebeden (*salaat*), het geven van aalmoezen (*zakaat*), het vasten tijdens de maand ramadan (*sawm*) en de bedevaart naar Mekka (*hadj*). (Mohammed Ibn Djamiel Zienoe, 2003).

Indien moslims al deze religieuze plichten uitvoeren, levert dat een soort van krediet (*ajz*) op. Hiermee kunnen moslims gewicht in de weegschaal voor het hiernamaals leggen. Of een moslim daadwerkelijk aan zijn plichten heeft voldaan, wordt pas na het overlijden duidelijk. Het oordeel van Allah is dan het enige wat telt. In zijn interpretatie van de Koran schrijft Jamal Ahajjaj (Aboe Ismail) over het oordeel van Allah in soera 64 (*Al-Taghaaboen*), vers 9 en 10.

Hierin staat:

Wie in Allah gelooft en goede daden verricht, Hij zal zijn slechte daden voor hem kwijtschelden. En Hij zal hem Tuinen doen binnentreden waaronder rivieren stromen, voor eeuwig en altijd (vertoeven zij) daarin. Dat is de grandioze Overwinning. En degenen die niet geloven in Onze Tekenen verloochenen, zij zijn de bewoners van het Vuur. Voor eeuwig (verblijven zij) daarin. En dit is de slechtste Eindbestemming. (p.712)

De dood

De islam respecteert de moslim zowel tijdens zijn leven, als na de dood. De islam leert ook dat de dood onverwacht komt. Jong of oud, de dood kent geen leeftijd. In de Koran, soera 21 (*Al-Anbiyaa*), vers 35 staat dat iedere ziel de dood zal proeven. "Wij stellen jullie op de proef met het slechte en het goede, als een beproeving. En tot Ons zullen jullie terugkeren".

Zowel het leven als de dood dienen volgens de islamitische richtlijnen plaats te vinden. Die richtlijnen worden afgeleid uit de Koran en de Hadith die voortvloeien uit de Soenna. Volgens de overlevering van de imams Al-Bukhari en Muslim heeft de Profeet, vrede en zegeningen zij met hem, gezegd: "Wanneer de mens sterft, houden zijn daden op, behalve drie zaken. Namelijk een doorlopende liefdadigheid, kennis waar anderen profijt van hebben of een oprechte zoon of dochter die smeekbeden voor hem verricht."

Als een moslim overlijdt, dient de moslimgemeenschap een aantal verrichtingen te doen voor de overledene. Binnen de islam is het belangrijk om die met respect voor elkaar te doen en elkaar bij te staan (Stichting Islamitisch Begrafeniswezen, z.j.)

Indien een moslim in staat is om de *shahada*, de geloofsovertuiging, te zeggen, moet hij dat voor zijn dood doen. Het kan namelijk zo zijn dat de duivel bij zijn overlijden aanwezig is en de stervende aan wereldse zaken laat denken. Het is aan de nabestaanden om hiervoor te zorgen. De woorden van de *shahada* moeten zijn laatste woorden zijn. Het is aan te raden hiermee te beginnen, als de persoon nog bij bewustzijn is. Als dat niet meer het geval is, dan kan de overledene de *shahada* ook met zijn hart zeggen. De Profeet, vrede en zegeningen zij met hem, heeft gezegd: "Zorg ervoor dat het laatste wat de stervende zegt, la ilaaha illallah is," en wiens laatste woorden la ilaaha illallah zijn, zal het paradijs binnen gaan" (Stichting Islamitisch Begrafeniswezen, z.j.)

Stichting Islamitisch Begraffeniswezen (z.j.) adviseert nabestaanden om zoveel mogelijk verzen uit de Koran te lezen. Vooral het koranvers soerat *Al Yassin* is belangrijk. De Profeet, vrede en zegeningen zij met hem, heeft gezegd: "Soera Yassin is het hart van de Koran, niemand leest het met de intentie dat hij Allah en het Hiernamaals wil, en hem zal worden vergeven. Lees het voor aan de doden." Volgens geleerden verlicht dit koranvers de pijn tijdens het sterven en zal de straf na de dood hierdoor verminderd worden.

Een andere taak die nabestaanden op zich moeten nemen, is het aflossen van de schulden van een overledene. De ziel van de overledene 'hangt' totdat zijn schuld is afgelost.

Geleerden zeggen dat een overledene tot die tijd nog niet veroordeeld kan worden tot de hel of het paradijs.

3.2 Wat zijn de islamitische voorschriften?

3.2.1 Islamitische uitvaart

De uitvaart van een moslim dient zo snel en zo zorgvuldig mogelijk te worden gedaan.

Tijdens de uitvaart zijn er vier taken die verricht moeten worden: het wassen van de overledene (*ghoesul*), het omwikkelen van de overledene in een lijkwade (*kafaan*), het gebed voor de overledene (*salaat al-Janazah*) en tot slot het dragen en het begraven van de overledene (Al-Yaqeen, 2013).

3.2.2 Islamitische begrafenis

Het lichaam van de overledene wordt zonder kist in het graf gelegd. In de meeste gevallen wordt er per graf maar een lichaam begraven. Alleen in tijden van oorlog en bij een tekort aan graven mogen er meerdere lichamen in een graf liggen. Het graf moet tot aan de borsthoogte worden gedolven. Binnen de islam zijn er twee soorten graven: een *shoq*-graf en een *lahd*-graf. Bij een *shoq* wordt in de bodem van de kuil een geul gegraven waarin het lichaam kan worden gezet. Bij een *lahd* graf wordt in de kuil een nis richting de qibla gegraven. Een *lahd*-graf is voor moslims beter dan een *shoq*-graf. De Profeet, vrede en zegeningen zij met hem, heeft gezegd: "De *lahd* is voor ons en de *shoq* is voor anderen." Met dit laatste doelt men op de andere gelovigen (Stichting Islamitisch Begraffeniswezen, z.j.).

Het is belangrijk dat moslims tussen andere moslims worden begraven. Ook eeuwige grafrust is een belangrijk punt. Nadat een overledene is begraven, mag het graf niet worden geopend of geruimd. De reden daarvoor is dat een moslim in zijn graf moet kunnen rusten tot de dag des oordeels. Het graf is met andere woorden een wachtplaats tot de wederopstanding. Volgens docent Saoed Khadje van het Dar-al-Ilm Instituut voor Islam Studies (2015) komen er, nadat de overledene is begraven, twee engelen genaamd Munkar (ontkend) en Nakir (ontkenning) naar de overledene om hem te ondervragen. Afhankelijk van zijn daden zal de mens in de wachtplaats Barsah, een tuin van het paradijs, of in een put van de hel moeten wachten. Dit zal duren tot de wederopstand, waarna moslims zullen worden herschapen uit hun graven en verantwoording af zullen moeten leggen over hun daden.

Voor dit onderzoek heb ik ter vergelijking naar de joodse gemeenschap gekeken. Volgens het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap (NIK, 2013) komen islamitische begrafenissen in belangrijke mate overeen met begrafenissen in de joodse gemeenschap.

3.2.3 Joodse begrafenis

Een joodse begrafenis wordt ook wel *lewaja* genoemd. *Lewaja* staat voor de begeleiding gedurende de gehele begrafenis. Van huis naar uitvaartcentrum en de begraafplaats. Zowel de begrafenis als de begraafplaats zijn zeer sober. Op de begraafplaats mogen geen bloemen worden neergelegd en mag geen muziek worden afgespeeld. Men zegt ook wel, naar Job 1:21.: "Met lege handen komt men op de wereld en met lege handen verlaat men de aarde ook weer". Op joodse begraafplaatsen dienen de overledenen richting de Tempel van Jeruzalem begraven te worden. In Nederland is die richting het oosten. Eens zal vanuit die tempel de opstanding van de doden beginnen (NIK, 2013).

Als teken van rouw wordt er voor de begrafenis een scheur in een kledingstuk van de meest betrokken nabestaanden gemaakt. Gedurende de rouwweek (*sjiwwe*) De nabestaanden dragen dit kledingstuk gedurende de rouwweek (*sjiwwe*). Op de begraafplaats is er vaak een ruimte waar een uitvaartdienst wordt gehouden. Deze dienst staat in het teken van de overledene. Ten eerste wordt het gebed 'Tsiddoek Hadien' gebeden. In dit gebed wordt eerst de Goddelijke rechtspraak, gebaseerd op verschillende Bijbelverzen, erkend. Daarna volgt een rouwrede, waarin de verdiensten van de dode worden gememoreerd. Vervolgens wordt de kist door mannen naar het graf gedragen. Tijdens het dragen reciteren ze psalm 90, vers 17, de gehele psalm 91 en het mystieke gebed Ana Becho'ach. Daarna wordt de kist driemaal neergezet (NIK, 2013).

Eenmaal aangekomen bij het graf, laten de dragers de kist in het vers gedolven graf zakken, waarbij de tekst uit Daniël 12:13 wordt gezegd: 'Ga naar uw eindbestemming en blijf rusten, om weer op te staan volgens uw lot aan het einde der dagen.' Daarna gooien de mannen drie scheppen zand op de kist en wordt het graf dicht geschept. Als laatste wordt er nog gezegd: 'Moge het Uw wens zijn, Eeuwige God van de zielen dat de ziel van -de naam van de overledene- in liefde en genegenheid bij U wordt ontvangen. Zend Uw goede engelen om deze persoon te behoeden voor elk lijden in het graf en stuur deze persoon naar het Gan Eden, het Paradijs'. Ook bij de begrafenis van moslims worden dit soort teksten uitgesproken (NIK, 2013).

3.3 Welke rituelen worden uitgevoerd tijdens een islamitische begrafenis?

Een overledene moet na zijn dood binnen 24 uur worden begraven. Ten eerste worden de ogen van de overledene gesloten en de kaken vastgezet om te voorkomen dat de mond open gaat staan. Ook wordt het lichaam gemasseerd om stijfheid te voorkomen. Vervolgens wordt het lichaam ritueel gewassen. In deze paragraaf zal ik elk van de rituelen die tijdens een islamitische begrafenis worden uitgevoerd, nader toelichten.

3.3.1 Rituele wassing (Ghoesel Al-Mayit)

De rituele wassing moet zo snel mogelijk plaats vinden, bij voorkeur op de dag van overlijden. Het wordt sterk aangeraden om voor de rituele wassing eerst de *woedoe* uit te voeren op de overledene. De *woedoe* is de kleine wassing die moslims voor elk gebed verrichten.

Het wassen van de overledene dient in alle reinheid te gebeuren. Om aan deze verplichting te voldoen dienen moslims zowel lichamelijk als geestelijk rein te zijn. Dit geldt voor de degene die de wassing zal uitvoeren. Elke moslim die overlijdt wordt gewassen. Daar zijn echter wel wat uitzonderingen op. Zo worden baby's jonger dan vier maanden, martelaren en verminkte lichamen of lichaamsdelen niet gewassen, maar direct begraven.

Het wassen van een overledene vergt enige inspanning. Al deze handelingen zijn een *fard kifayah*, een plicht voor alle moslims. Deze plicht komt te vervallen indien er genoeg moslims zijn die de verantwoordelijkheid voor de handelingen op zich hebben genomen. Mannen worden in de meeste gevallen door mannelijke familieleden gewassen en vrouwen door vrouwelijke familieleden. Het is echter toegestaan dat een echtgenoot zijn vrouw wast en andersom. Volgens de overleveringen van de imam Al-Bukhari en Muslim heeft de Profeet, vrede en zegeningen zij met hem, gezegd: "Het zal je niet schaden wanneer jij eerder overlijdt en ik je was.". Volgens de Stichting Islamitisch Begraveniswezen (z.j.) is het aan mannen en vrouwen toegestaan om een kind van zeven jaar of jonger te wassen. Het geslacht van de wassende persoon maakt dan niet uit, omdat de naaktheid in dit geval geen verbod kent. Het is niet toegestaan voor een ongelovige om bij een moslim de handelingen te verrichten die verband houden met de dood. Die kunnen alleen door moslimsbroeders en zusters worden gedaan.

Nadat de wassende persoon: 'Bismi lahi rahamini rahim', 'In de naam van Allah, de Barmhartige, de Genadevolle' heeft gezegd, begint de kleine wassing. Tijdens de kleine wassing worden de mond en de neus met water gespoeld. Bij de lijkwassing is dit echter niet mogelijk. Met een natte doek om de vinger worden daarom de neus en de mond alleen gereinigd.

Na de kleine wassing vindt de *ghoesel*, de grote wassing, plaats. Dit is de grote rituele wassing die moslims uitvoeren wanneer zij in grote onreinheid verkeren. Daarbij wordt het lichaam helemaal gereinigd. Eerst wordt de rechterkant van het lichaam gewassen, gevolgd door de linkerkant en tot slot de achterkant.

De rituele wassing wordt als volgt uitgevoerd. De overledene wordt eerst in een zittende positie geplaatst, zodat men over zijn buik kan wrijven. Dit doet men om de ontlasting eruit te laten komen. Bij deze handeling wordt veel water gebruikt om de ontlasting weg te laten vloeien. Daarna wikkelt degene die de wassing verricht, een doek om zijn hand en wast hij daarmee de schaamstreek van de overledene. Daarbij mag hij of zij niet naar het lichaam kijken.

3.3.2 Het wikkelen (Al Kafaan)

Als de overledene is gewassen, wordt hij in een wit kleed gewikkeld. Bij voorkeur is het kleed van wit katoen en is het niet genaaid. Ook moet het stuk stof rein zijn. Het kleed dient uit het vermogen van de overledene te zijn betaald. Het witte kleed moet het hele lichaam van de overledene kunnen bedekken. De overledene mag in drie witte kleden worden gewikkeld, omdat de Profeet, vrede en zegeningen zij met hem, ook in drie stukken witte kleed werd gewikkeld. Mannen worden in drie stukken en vrouwen in vijf stukken kleed gewikkeld. De reden hiervoor is dat bij de vrouw sommige lichaamsdelen meer bedekt moet zijn, zoals haar hoofd. Van de overige doeken wordt een rok of tuniek gemaakt. De laatste doek bedekt het hele lichaam. Tot slot worden de kleden bij elkaar gebracht en met knopen aan het begin en het einde vastgezet. Zodra de overledene in het graf wordt geplaatst, worden de knopen losgemaakt (Stichting Islamitisch Begrafeniswezen, z.j.).

3.3.3 Het dodengebed (Salaat al-Janazah)

Als de overledene gewassen en gewikkeld is, wordt het gebed *salaat al-Janazah* gezegd. Dit gebed kan alleen onder bepaalde omstandigheden worden opgezegd. Zo dient de overledene een moslim te zijn en moet het lichaam aanwezig zijn bij het gebed. De overledene wordt voor dit gebed naar een moskee gebracht waar de imam het samen met de overige moskeebezoekers verricht. De overledene ligt tijdens het gebed voor de rijen van de gelovigen. Er wordt in de richting van de *qibla* gebeden. (Stichting Islamitisch Begrafeniswezen, z.j.).

Het al-Janazah gebed vindt meestal plaats nadat een van de verplichte gebeden is gezegd. Vaak doen vrienden en familieleden een oproep aan de gelovigen om massaal naar het gebed *salaat al-Janazah* te komen. Hiermee worden zowel de familie als de overledene gesteund.

Deelname aan het overlijdensgebed

Het *salaat al-Janazah* wordt door de imam geleid, gevolgd door de overige moskeebezoekers. Voordat de imam en de moslimgemeenschap deelnemen aan het gebed, is het belangrijk dat zij een zuivere intentie hebben (*niya*). Daarnaast moeten degenen die het gebed zullen verrichten rein zijn en passende kledij dragen. Voor mannen en vrouwen is dit een *djellaba* (lange jurk). Ook moeten vrouwen hun haar bedekken. Het is voor vrouwen toegestaan om deel te nemen aan het dodengebed. Mannen en vrouwen bidden echter niet samen, maar kunnen elkaar wel horen. Indien er weinig ruimte is, staan de mannen vooraan, daarna de kinderen en daarachter pas de vrouwen (Daralilm, 2015).

De imam begint het gebed met een *takbir*, een Arabische zin met de woorden *Allahu Akbar*. Deze uitspraak betekent *Allah is de Grootste*. Bij de eerste *takbir* worden de handen tot ter hoogte van de oren of schouders opgeheven. Daarna brengt hij de handen bij de borst samen en reciteert hij samen met de gelovigen de soera *Al Fatiha*, het eerste hoofdstuk van de Koran. Vervolgens vindt er een tweede *takbir* plaats. Ook dan roepen de aanwezigen massaal *Allahu Akbar, Allah is de Grootste*.

Na de *takbir* volgt een *doe'a*, een smeekbede voor de Profeet Mohammed. Vervolgens volgt de derde *takbir, Allahu Akbar, Allah is de Grootste*, gevolgd door een *doe'a*, een smeekbede voor alle overleden moslims. Tot slot wordt voor de laatste keer *Allahu Akbar, Allah is de Grootste* gezegd.

Het gebed wordt afgesloten door het hoofd naar rechts te draaien met een vredesgroet en het dan naar links te draaien met een vredesgroet. Hierna is elk individu vrij om nog andere gebeden of smeekbedes te verrichten (Stichting Islamitisch Begrafeniswezen, z.j.).

Vervoer van een overledene

Na het gebed wordt de overledene naar zijn graf gedragen. In Nederland wordt de overledene dan overgedragen aan de uitvaartorganisatie die de begrafenis of de repatriëring op zich neemt. Het vervoer van een overledene wordt door een rouwwagen gedaan. In de meeste islamitische landen worden de overledenen echter door mannen naar het graf gedragen. De dragers wisselen telkens. Het is een traditie dat zoveel mogelijk mannen uit de gemeenschap de kist een stukje dragen. Dit doet men niet alleen uit eerbetoon voor de overledene, maar ook omdat dit door de Profeet, vrede en zegeningen zij met hem, als 'goed werk' wordt gezien. In Nederland komt het wel eens voor dat de rouwwagen gevolgd wordt door een menigte van mannen uit de gemeenschap (Stichting Islamitisch Begrafeniswezen, z.j.).

3.3.4 Islamitische begrafenis(Al Janazah)

In het graf hoort een overledene op zijn rechterzijde richting de *qibla*, de *ka'baa* of de zwarte steen in Mekka te worden gelegd. De reden hiervoor is dat de Profeet, vrede en zegeningen zij met hem, heeft gezegd: 'De *ka'baa* is jullie *qibla*, levend of dood.' Het graf moet diep genoeg zijn, zodat de geur van het ontbinden bovengronds niet kan worden geroken. Om te voorkomen dat de aarde direct op de overledene valt, kan het graf voor een deel worden bedekt met gedroogde bakstenen. Deze zullen met de tijd wel vergaan. Soms plaatst men een aparte nis in het graf. Hierdoor wordt het graf breder en dieper. In de nis kunnen de engelen Munkar en Nakir plaatsnemen tijdens de ondervraging. De opening van het graf wordt met grote stenen gedicht. De ruimte tussen de stenen wordt met klei opgevuld. Hieronder kunt u zien hoe een islamitisch graf eruit ziet.

Zij die deelnemen aan de begrafenis strooien drie handen aarde over het graf, gevolgd door de zinnen:

'Hiervan schiepen wij u

Wij deden u hierin terugkeren

Hieruit zullen wij u weer doen opstaan op de Laatste Dag'

Om het graf te herkennen, wordt bij het hoofd een steen op het graf gelegd. Het is niet toegestaan om het graf met luxe grafstenen te verfraaien. Dit zou ongelijkheid onder moslims creëren. Dat geldt overigens ook voor de lijkwade: hoe welvarend of arm iemand ook was, in de dood is iedereen gelijk. Ook het plaatsen van grafstenen, waarop teksten zijn aangebracht, is niet toegestaan. Wel is het toegestaan wierrook of rayhaan bij het graf te plaatsen. Rayhaan is een groen plantje waarmee de geur van de overledene kan worden geneutraliseerd. Op de foto rechts ziet u enkele bosjes rayhaan. (Stichting Islamitisch Begraveniswezen, z.j.).

Meelopen met de stoet en begrafenis bijwonen

Volgens de overlevering van Umm 'Atiyya, vermeld door de imams Al-Bukhari en Muslim, heeft de Profeet, vrede en zegeningen zij hem, het vrouwen helemaal niet verboden om mee te lopen met de begrafenisstoet. Hij moedigde het echter ook niet aan. Onder bepaalde omstandigheden is het voor een vrouw niet gepast om mee te lopen in de stoet. Vrouwen mogen bijvoorbeeld niet tussen de mannen lopen. Als vrouwen toch deelnemen, dan wordt van hen verwacht dat zij zich netjes gedragen en dat zij zich gepast en bedekt kleden. Zij mogen de mannen niet in verleiding brengen. In de islam wordt het afgeraden voor vrouwen om een begrafenis bij te wonen. Dit is gelijk aan een orthodox-joodse begrafenis. Bij meer liberale moslims is het tegenwoordig wel gebruikelijk dat vrouwen aanwezig zijn bij de begrafenis (Daralilm, 2015).

Het bezoek van de graven

Het bezoeken van graven werd eerst door de Profeet, vrede en zegeningen zij met hem, voor zowel mannen als vrouwen verboden. Later werd dat verbod opgeheven. Volgens de overleving van Aisha, de vrouw van de Profeet, heeft de Profeet gezegd dat het goed is om de graven te bezoeken en stil te staan bij de dood. Het maakt het hart namelijk zacht, brengt tranen in de ogen en doet iemand denken aan het volgende leven. Moslims bezoeken vaak de graven op donderdag, vrijdag na het vrijdaggebed en op feestdagen (Daralilm, 2015).

Als iemand een begraafplaats bezoekt, dient hij het volgende te zeggen: 'Assalamoe 'alaikoem dara qawmien moe-e-mienien, wa ienna insha-a llaahoe biekoem laah'ieqoen.' Dat betekent: 'Vrede zij met de gelovige bewoners van deze huizen, en bij de Wil van Allah, zullen wij jullie volgen' (Stichting Islamitisch Begraveniswezen, z.j.).

3.3.5 Na de begrafenis(rouwperiode)

Volgens vele geleerden en de Stichting Islamitisch Begrafeniswezen (z.j.) is het toegestaan om te rouwen om een overledene. Daarbij mag gehuild worden, zolang daarbij niet wordt overdreven. Huilen is een *rahma*, een opluchting. De Profeet, vrede en zegeningen zij met hem, heeft aangegeven dat Allah hem heeft gezegd: 'Je zult niet worden bestraft voor het huilen of voor als je hart bedroefd is.' Hij wees daarbij op zijn tong en zei: 'Hierover kan God genadig zijn of je straffen.' Toen de zoon van de Profeet, vrede en zegeningen zij met hem, overleed, moest hij ook huilen. Er werd hem verteld dat wanneer de ogen tranen, het hart bedroefd is, de tong alleen zegt wat God pleziert.

Zich afvragen waarom een persoon is overleden is daarentegen niet toegestaan. Hierdoor zou de overledene alleen maar gepijnigd worden. Het is belangrijk om te bedenken dat volgens de islam alles wat wij doen een relatie heeft tot de overledene. Goede of slechte daden, ze worden allemaal overgebracht op de overledene.

Het rouwen

Voor het rouwen om een overledene zijn periodes vastgesteld. Wanneer een moslim overlijdt, rouwen zijn familie en vrienden maximaal drie dagen. Ook komen de mannen bijeen om gezamenlijk delen uit de Koran te reciteren (*sadaka*). Bij het overlijden van zijn echtgenote heeft de man na drie dagen geen rouwperiode meer. Mannen zouden in theorie na drie dagen opnieuw mogen trouwen. Bij een vrouw is dat anders geregeld. Een vrouw heeft een rouwperiode van vier maanden en tien dagen. De reden hiervoor is dat de vrouw wellicht zwanger kan zijn.

De Profeet, vrede en zegeningen zij met hem, heeft gezegd: 'Draag geen mooie kleding, noch parfum, henna of sieraden tijdens de rouwperiode.' Volgens de Soenna is het een traditie dat andere mensen tijdens de rouwperiode voor de familie van de overledene zorgen. Dit kunnen zij doen door bijvoorbeeld eten langs te brengen. Het maken van eten voor de familie van een overledene is een goede daad. Goede daden kunnen een moslim dichter bij Allah brengen (Stichting Islamitisch Begrafeniswezen, z.j.).

3.4 Conclusie

Moslims dienen zo snel mogelijk na hun overlijden te worden begraven. De begrafenisrituelen houden in dat de overledene eerst wordt gewassen en daarna in een lijkwade wordt gewikkeld. Vervolgens bidden de gelovigen voor de overledene. Tot slot wordt de overledene naar zijn laatste rustplaats gedragen en vindt de begrafenis plaats. Een overledene hoort in het graf op zijn rechterzijde richting de *qibla* of de ka'baa, de zwarte steen in Mekka, te worden gelegd. Het graf wordt met een steen herkenbaar gemaakt. Het is niet toegestaan om het graf met luxe grafstenen te verfraaien. Het plaatsen van luxe bloemen of kransen is volgens enkele geleerden ook verboden. Wierook of rayhaan (een groen plantje) mag wel bij het graf geplaatst worden om de geur te neutraliseren. In de meeste islamitische landen is het een traditie dat zoveel mogelijk mannen uit de gemeenschap de kist een stukje dragen. Dit wordt ook wel gezien als een goede daad. In Nederland komt het ook wel eens voor dat de rouwwagen gevolgd wordt door een menigte van mannen uit de gemeenschap.

Over het algemeen lopen vrouwen niet mee in de begrafenisstoet. Het is wel toegestaan als zij rustig blijven en zichzelf onder controle houden. Vrouwen worden afgeraden een begrafenis niet bij te wonen. Bij meer liberale moslims is het echter wel gebruikelijk dat vrouwen aanwezig zijn. Zowel mannen als vrouwen mogen graven bezoeken met als doel om aan de dood en het hiernamaals te denken. Moslims bezoeken de graven meestal op vrijdag of op feestdagen.

Binnen de islam is het toegestaan om te rouwen. Huilen wordt gezien als een opluchting, zolang daarbij niet wordt overdreven. Moslims rouwen over het algemeen maximaal drie dagen. Indien een vrouw haar man verliest, heeft zij een rouwperiode van vier maanden en tien dagen. De reden hiervoor is dat de vrouw wellicht zwanger kan zijn.

Het islamitisch begraven is deels te vergelijken met de wijze waarop de joodse gemeenschap de uitvaart en de begrafenis organiseert. Begraafplaatsen staan bij zowel joden als moslims in hoog aanzien. Beide religies hanteren soms verschillende principes, maar er zijn ook overeenkomsten. Een voorbeeld daarvan is de regel dat begraafplaatsen niet mogen worden geruimd. Ook komen de smeekbedes die binnen het jodendom voor de overledene worden gedaan, voor een groot deel overeen met die in de islam.

4 Islamitisch begraven in Nederland

Naar verwachting zal er over twintig tot dertig jaar in Nederland veel vraag zijn naar moslimgraven. Met het huidige aantal van 1,1 miljoen moslims zal er over een aantal jaren voldoende ruimte nodig zijn voor islamitische grafplaatsen. In dit hoofdstuk zal ik de mogelijkheden en de Nederlandse wet- en regelgeving in kaart brengen.

4.1 Welke mogelijkheden biedt Nederland wat betreft islamitisch begraven?

In Nederland kennen we sinds 1991 de Wet op de lijkbezorging. Hierin is geregeld wat er na de dood met een menselijk lichaam moet gebeuren. Er zijn drie opties: begrafenis, crematie of repatriëring. Het is daarbij van belang dat ervoor wordt gezorgd dat een lichaam na de dood geen schade aan de gezondheid van de levenden kan toebrengen (Rijksoverheid, z.j.).

Na de aangifte van overlijden moet het lichaam begraven, gecremeerd of gerepatriëerd worden. Begraven of cremieren kan op een begraafplaats of in een crematorium gebeuren of op eigen grond, wanneer daarvoor toestemming is verleend door de gemeente. Volgens artikel 16 Wet op de lijkbezorging mag een uitvaart niet eerder dan 36 uur en niet later dan zes werkdagen na het overlijden plaatsvinden. De reden hiervoor is dat er dan gedurende 36 uur na het overlijden tijd is voor een eventueel strafrechtelijk onderzoek. Ook kunnen nabestaande in deze periode nadenken over de begrafenis of de crematie. Een overledene kan ook eerder dan 36 uur na het overlijden kunnen worden begraven of gecremeerd. Daarvoor is echter wel toestemming van de officier van justitie en de burgemeester vereist (Overheid, z.j.).

4.1.1 De Nederlandse wetgeving ten aanzien van islamitisch begraven

Ruim twintig jaar geleden werd de Nederlandse wetgeving aangepast aan het islamitisch grafritueel. Volgens jurist en godsdienstwetenschapper Khadija Kadrouch (2014) van de Universiteit Leiden zijn er in een kwart van de Nederlandse gemeenten islamitische grafakkers. Deze akkers zijn nu voor een groot deel nog leeg. Per jaar worden er maar ongeveer duizend moslims in Nederland begraven.

De Landelijke Organisatie van Begraafplaatsen wordt steeds vaker geconfronteerd met moslims die op een begraafplaats in Nederland begraven willen worden. Daarom komen er ook steeds meer grafakkers bij die zijn ingewijd om moslims op te begraven. De grootste angst die moslims daarbij hebben, is dat de eeuwige grafrust zal worden geschonden. Door ruimtegebrek zullen de grafrechten in de toekomst waarschijnlijk nog beperkter worden. Volgens Ibrahim Wijbenga (2007), voorzitter van de Stichting Islamitisch Begraveniswezen is er nog te weinig bekendheid, maar ook halsstarrigheid en een gebrek aan flexibiliteit en inlevingsvermogen als het gaat om de eeuwige grafrust.

In Nederland is er een volledig islamitische begraafplaats, in Almere. Op zeventig andere begraafplaatsen is er alleen een aparte ruimte voor moslims. De Landelijke Organisatie van Begraafplaatsen presenteerde in 2007 de Handleiding Islamitisch Begraven die door Pauline Harmsen werd samengesteld. Daarin staat onder meer informatie over de culturele en religieuze aspecten van de inrichting en het beheer van islamitische begraafplaatsen.

4.1.2 Grafrechten in Nederland

In Nederland zijn er op dit moment tientallen islamitische graven die op het terrein van een algemene of katholieke begraafplaats liggen. Op die begraafplaatsen geldt alleen geen eeuwige grafcrust.

Voor een plek op een gemeentelijke begraafplaats betalen de nabestaanden grafrechten aan de gemeente. Voor bijzondere begraafplaatsen, zoals een islamitische begraafplaats of een begraafplaats bij een kerk, worden de grafrechten aan de houder betaald. Het verschilt per begraafplaats en gemeente hoe hoog de grafrechten kosten. (Rijksoverheid, z.j.).

Bijvoorbeeld voor de provincie Noord-Holland, Amsterdam begraafplaats de Nieuwe Ooster. Voor een algemeen graf met een looptijd van 10 jaar betaalt men een bedrag van ongeveer duizend euro. Per jaar is dat ongeveer honderd euro, daarbij zitten zowel de onderhoudskosten als de begrafeniskosten bij. Voor een eigen graf met een of twee personen en een looptijd van 20 jaar betaalt men gemiddeld iets meer. Namelijk tussen de drie en vierduizend euro. (Landelijke organisatie begraafplaatsen,2014.)

Op sommige Nederlandse begraafplaatsen kunnen grafrechten voor onbepaalde tijd worden uitgegeven. De grafrechten op deze begraafplaatsen zijn geldig zolang de rechthebbende leeft. Hierna kunnen de rechten op de naam van een andere rechthebbende worden gezet. Voor een algemeen graf met maximaal drie overledenen, die meestal vreemden van elkaar zijn, worden de grafrechten voor tien jaar uitgegeven. De grafrechten kunnen niet worden verlengd en het graf wordt na tien jaar geruimd. Voor moslims is een algemeen graf niet praktisch, omdat er volgens de islamitische voorschriften maar een lichaam in een graf worden begraven. Bij een particulier of familiegraf is het aan de eigenaar om te bepalen wie er in het graf begraven worden. Voor een particulier of familiegraf worden de grafrechten voor onbepaalde tijd of voor bepaalde tijd, maar minstens voor tien jaar, vastgelegd. In het laatste geval is het wel mogelijk om de grafrechten te verlengen met minimaal vijf jaar en maximaal twintig jaar. Een verlengingstermijn van tien jaar komt het meest voor.

Als de termijn van de grafrechten is verlopen en de eigenaar van de grafrechten niet te traceren is, wordt op de begraafplaats aangekondigd dat de grafrechten verlopen. Vaak wordt dit met een aanplakbiljet bij de ingang van de begraafplaats gedaan en bij het graf zelf genoteerd. Indien niemand de grafrechten verlengt, zal het graf worden geruimd. Bij algemene graven, waarbij er dus geen sprake is van een eigenaar, is er geen verplichting om het verloop van de grafrechten bekend te maken, maar dat is wel gebruikelijk (Rijksoverheid, z.j.).

Bij het ruimen van graven dienen zich meerdere mogelijkheden aan. Zo kunnen de stoffelijke resten op een afgesloten gedeelte van de begraafplaats worden herbegraven. Daar liggen de resten uit meerdere graven begraven. Deze plek wordt ook wel de knekelput genoemd. Ook kunnen de resten bij herbegraven dieper in het graf worden geplaatst. Dit wordt ook wel schudden genoemd. Daarnaast is er de mogelijkheid om de stoffelijke resten alsnog te cremeren of op een andere plaats te begraven. Hier zijn echter wel kosten aan verbonden (Rijksoverheid, z, i.).

Volgens artikel 43 Wet op de lijkbezorging kan een gemeentelijke begraafplaats door het College van burgemeester en wethouders worden gesloten. Dit mag echter pas gebeuren als er al tien jaar niemand meer begraven wordt. Als een begraafplaats wordt gesloten, kan er niemand meer worden begraven. De begraafplaats blijft daarna twintig jaar onaangeroerd liggen (Overheid, 2015).

Grafzorg Nederland

Moslims kunnen ook hun graf toevertrouwen aan Grafzorg Nederland (z.j.). Deze organisatie is de grootste grafbeheerder van Nederland. Zij reserveert, koopt en beheert graven. Zij doet dat voor verschillende instellingen, het notariaat en particulieren, op elke begraafplaats, zowel gemeentelijk en kerkelijk als in het buitenland. Grafzorg Nederland biedt de zekerheid dat een graf niet voortijdig kan worden geruimd. Het is zelfs mogelijk om een graf voor eeuwig vast te leggen. Het beheer over, de zorg voor en het behoud van het graf worden dan door Grafzorg Nederland gegarandeerd. Hier zit echter wel een prijs aan vast die per locatie kan verschillen.

4.1.3 Grafkist

Binnen de islam wordt het gebruik van een kist sterk afgeraden. Toch zijn er volgens De Jong (2012) moslims die ervoor kiezen om in een kist te worden begraven. Sinds de aanpassing van de Wet op de Lijkbezorging in 1991 is bij begraven een grafkist niet langer verplicht. Er is wel een ander omhulsel vereist, zoals een lijkwade. Bij de moslims is dat de *kafaan*, een wit kleed van katoen. Niet alle moslims maken echter gebruik van deze optie. In de Surinaamse moslimgemeenschap wordt een houten constructie in het graf geplaatst waar een kist zonder deksel in wordt gezet. In Nederland kunnen moslims ook zonder lijkwade worden begraven als er een kist ondersteboven op het lichaam wordt geplaatst. De planken van de kist worden dan gebruikt om het lichaam af te dekken. Bij repatriëring worden lichamen wel in een kist vervoerd. Het verschilt echter per land of de overledene vervolgens wel of niet in een kist wordt begraven.

4.2 Wat is het verschil tussen een volledig islamitische begraafplaats en een islamitisch perceel?

In dit hoofdstuk licht ik toe wat het verschil is tussen een volledig islamitische begraafplaats en een islamitisch perceel, en hoe je een islamitisch perceel kunt herkennen.

4.2.1 Volledig islamitische begraafplaats

Voor mijn onderzoek ben ik in contact gekomen met dhr. Hadji Ali Karamatali. Hij is voorzitter en tweede imam bij stichting en moskee Al Raza. Daarnaast geeft hij voorlichting over overlijden en uitvaarten voor de Stichting Al Raza Islamitische Begraafplaats in Almere.

Al Raza is de eerste volledig islamitische begraafplaats in Nederland die eeuwige grafcrust biedt. Het stuk grond waarop de begraafplaatsen liggen is eigendom van Stichting Al Raza en is ruim 1500 vierkante meter groot. De capaciteit van de begraafplaats is op dit moment 1000 graven, waarvan ongeveer zestig tot zeventig worden gebruikt. Daarnaast heeft de Stichting nog een stuk grond van 2500 vierkante meter gekocht als investering voor de langere termijn. De graven liggen op een bestaande begraafplaats waarvan een islamitisch perceel deel uitmaakt. Het verschil met reguliere begraafplaatsen met een islamitisch perceel is dat in Almere de bestaande begraafplaats en het islamitisch perceel ver uit elkaar liggen. Er zit ruim tien meter afstand tussen het islamitisch perceel en de andere graven. Ook is het beheer van dit perceel niet in de handen van de beheerder van de begraafplaats, maar van stichting Al Raza.

Almere is een kleine stad met relatief weinig moslims, maar toch zijn er moslims die op deze begraafplaats begraven willen worden. Ze komen uit alle delen van Nederland. Voor een graf wordt ongeveer € 8000 tot € 9000 betaald. Daarbij zijn de uitvaartdienst, de islamitische rituelen en de nazorg inbegrepen.

De meeste mensen die een graf laten reserveren hebben een Surinaamse of Hindoestaanse achtergrond. De reden hiervoor is dat het deze gemeenschap is geweest die ervoor heeft gezorgd dat deze begraafplaats er is gekomen. Er zijn echter ook enkele bekeerlingen die zich bij Stichting Al Raza aanmelden. Een paar maanden geleden is er bijvoorbeeld nog een Nederlandse bekeerling begraven. Zowel de uitvaart als de begrafenis vond volgens islamitische voorschriften plaats. De familie vond het heel mooi om te zien hoe een islamitische uitvaart verliep. Hoewel ze geen moslims zijn, kregen ze wel de ruimte van Stichting Al Raza om op hun eigen manier te rouwen.

Stichting Al Raza beschikt zelf over ruimtes waar een overledene kan worden gewassen. Ook hebben ze een ruimte waar familie en vrienden afscheid kunnen nemen van de overledene. Al Raza werkt vooral met andere uitvaartorganisaties voor het transport en de rouwwagen. Een begrafenis duurt ongeveer 45 minuten. Meestal wordt het graf van tevoren voorbereid. Over het algemeen worden standaardgraven gehanteerd, maar Indien men bepaalde wensen heeft, kunnen die worden gerealiseerd. Daar zijn echter wel extra kosten aan verbonden.

Bij Stichting Al Raza is er ook de mogelijkheid om graven voor andere familieleden te reserveren. Over het algemeen worden mannen en vrouwen naast elkaar begraven. Daar wordt binnen de islam geen onderscheid in gemaakt. Verder is de begraafplaats altijd geopend. Omdat Al Raza de gehele organisatie van de begrafenis in eigen hand heeft, kan zij ook zelf bepalen wanneer een begrafenis plaatst vind. Er worden bijvoorbeeld geen Nederlandse werktijden gehanteerd. Als er iemand in het weekend overlijdt, dan wordt de begrafenis zo snel mogelijk geregeld. Bij de meeste algemene begraafplaatsen is een begrafenis dan pas na het weekend mogelijk.

4.2.2 Nederlandse begraafplaatsen, islamitisch gedeelte

Volgens Aisha Pijnenburg (2015) is het begrip islamitisch begraven in Nederland een breed concept. Er zijn bijvoorbeeld moslimgraven op niet-islamitische begraafplaatsen.

Het is in principe niet toegestaan voor moslims om op niet-islamitische begraafplaatsen te worden begraven, tenzij het niet anders kan. Verder zijn er Nederlandse algemene begraafplaatsen met een islamitisch gedeelte. Deze graven zijn gegraven in de richting van Mekka. Het begraven zelf kan geheel op islamitische wijze, zelfs zonder kist is mogelijk.

Er zijn ook natuurbegraafplaatsen in Nederland. Moslims zouden ook kunnen overwegen om zich daar te laten begraven. Voor eeuwige grafcrust kom je bij een natuurbegraafplaats relatief goedkoper uit. De kosten liggen daar tussen de zes en acht duizend euro. De graven zijn gemengd en sommige kunnen voor eeuwig en onbepaalde tijd worden aangekocht. Deze begraafplaatsen zijn echter wel eigendom van de gemeente. Als de grafrechten na het overlijden van de rechthebbende niet worden overgeschreven of als het graf niet wordt onderhouden, dan kunnen de grafrechten ontbonden worden.

Pauline Harmsen schreef voor de Landelijke Organisatie Begraafplaatsen de handleiding *Islamitisch begraven* (2007). Volgens haar is het voor zowel de aanleg, de inrichting als het beheer van een islamitisch perceel op een algemene begraafplaats van belang om met de volgende punten rekening te houden.

De grond moet helemaal schoon zijn, er mogen geen resten van stoffelijk overschotten in zitten. Daarnaast moet bij de ligging van het grafvak rekening worden gehouden met de grafvoorschriften. Het grafvak moet herkenbaar zijn als apart gedeelte van de begraafplaats. Vaak wordt het islamitische gedeelte met een heg of pad afgescheiden van de rest van de begraafplaats. Ook kan het islamitische gedeelte met een bordje worden gemarkeerd. Verder moet het graf goed bereikbaar zijn en bij voorkeur een eigen ingang hebben. De beheerder van de begraafplaats moet er rekening mee houden dat er maar één lichaam in een graf geplaatst mag worden (Harmsen, 2007).

De reguliere maten van een graf zijn 100 cm breed en 200-220 cm lang. Het is van belang dat zowel vanuit het beheer van de begraafplaats als vanuit de moslimgemeenschap vaste contactpersonen aan worden gesteld die duidelijke afspraken met elkaar maken over het beheer, de grafbedekking en het gebruik van de begraafplaats. Verder is het noodzakelijk om moslims uit de regio bij het proces van aanleg te betrekken. Alleen dan zal de begraafplaats door moslims worden beschouwd als een 'eigen plek' (Harmsen, 2007).

4.3 Organisaties die zich bezighouden met islamitisch begraven in Nederland

Naast de islamitische begraafplaats in Almere ben ik ook in contact gekomen met verschillende organisaties die tot doel hebben om volledig islamitische begraafplaatsen in Nederland te realiseren. In dit hoofdstuk sta ik stil bij enkele van deze.

In Rotterdam is de politieke partij Nida een gesprek over islamitisch begraven aangegaan met burgemeester Ahmed Aboutaleb. Het idee is om een islamitische begraafplaats voor de hele moslimgemeenschap te creëren in Rotterdam. De gesprekken hierover zijn nog in volle gang.

In Utrecht streeft men ook naar een volledig islamitische begraafplaats. Daarover raakte ik in gesprek met Ismael Hagens, bestuurslid van de Stichting Bijzondere Islamitische Begraafplaatsen in Nederland.

4.3.1 Stichting Bijzondere Islamitische Begraafplaatsen in Nederland (Bibin)

Stichting Bibin streeft nu ruim anderhalf jaar naar een volledig islamitische begraafplaats in Utrecht. Het ziet het ernaar uit dat zij over enkele maanden een begraafplaats kan openen. Deze zal niet in Utrecht liggen, maar in het noorden van het land.

Vanuit de politiek en de gemeente is er veel kritiek geweest op het streven van de Stichting. De gemeentes willen niet zo snel een stuk grond verkopen voor een islamitische begraafplaats. Ismael Hagens vindt dit jammer, omdat het bij de joodse gemeenschap eenvoudiger verloopt.

Volgens hem is het interessant om islamitische en joodse begraafplaatsen parallel te trekken. In het jodendom en in de islam zijn er namelijk bijna dezelfde regels en voorschriften. In paragraaf 3.2.2 kunt u teruglezen hoe een joodse begrafenis eruit ziet. Deze combinatie zou bijvoorbeeld mogelijk zijn in Amsterdam waar al een oude joodse begraafplaats is gelegen. Hagens zou graag die kant op willen: een begraafplaats in eigen beheer die nog honderden jaren in stand kan blijven.

Tijdens mijn gesprek met Ismael Hagens kwam duidelijk naar voren dat eeuwig durende grafurst voor moslims een belangrijk punt is. Stichting Bibin zet zich daarom ook in om dit te realiseren op openbare begraafplaatsen.

Bibin richt zich niet alleen op bekeerlingen, maar op alle moslims. Op dit moment ligt wel de nadruk op bekeerlingen, omdat die de grootste groep moslims vormen die zich in Nederland laten begraven. Bekeerlingen worden ouder en willen later ook op islamitische wijze worden begraven. Op dit moment is er eigenlijk, behalve de begraafplaats in Almere, niets en worden de meeste bekeerlingen toch op een openbare of christelijke begraafplaats begraven. Daarnaast is het ook niet logisch voor bekeerlingen om in het buitenland te worden begraven, tenzij hij of zij een partner heeft die uit het buitenland afkomstig is. Hagens merkt dat er ook interesse is van andere moslims, maar die is nog niet zo groot.

Volgens Ismael Hagens hechten bekeerlingen veel waarde aan het verschil tussen een openbare begraafplaats met islamitisch perceel en een volledig islamitische begraafplaats. De reden daarvoor is dat eeuwige op een openbare begraafplaats niet mogelijk is. Daarom gaat de voorkeur eerder uit naar een volledig islamitische begraafplaats dan naar een islamitisch gedeelte of perceel.

Naast eeuwige grafurst zijn er ook andere zaken waar moslims belang aan hechten, zoals afscheid nemen en bepaalde rituelen. Dit is echter per individu verschillend. Een voorbeeld is de versiering van grafstenen. Sommige mensen willen bloemen of tekeningen op of bij de grafsteen plaatsen. Op een openbare begraafplaats met een islamitisch perceel zal daar niet zo moeilijk over worden gedaan. Op de begraafplaatsen die Stichting Bibin wil realiseren zal dat echter niet mogelijk zijn, omdat grafversieringen in de islam worden afgewezen. Daar waar andere uitvaartondernemers rekening houden met de Nederlandse uitvaartcultuur, doet Stichting Bibin dat niet. Alles zal puur volgens de islamitische regels en richtlijnen worden gedaan.

Stichting Bibin is geen commercieel bedrijf en ziet andere begrafenis- en uitvaartondernemers niet als concurrentie. Zij willen slechts zoveel mogelijk volledig islamitische begraafplaatsen realiseren. Volgens de Stichting is er voldoende vraag naar islamitische begraafplaatsen en is het alleen maar mooi als er meer van zulke initiatieven komen. Of de Stichting in de toekomst samen zullen werken met die initiatieven is echter nog maar de vraag. Het islamitisch begraven in Nederland staat nog zo in zijn kinderschoenen dat samenwerking op dit moment moeilijk is. De organisaties zitten namelijk in een verschillende fases wat betreft de realisatie van hun plannen.

4.3.2 Islamitische uitvaartzorg Amanah

Naast de Stichting Bibin bestaat er in Utrecht ook de Stichting Islamitische Uitvaartzorg Amanah.

Aisha Pijnenburg (26) en Amina van der Eijk (38) zijn twee bekeerde moslims van Nederlandse afkomst. Zij zijn de oprichters van de Stichting Islamitische Uitvaartzorg Amanah die sinds april 2015 bestaat. Amanah betekent 'het veilig stellen van' of 'het in goede handen laten van'. Volgens Pijnenburg wordt het lichaam en het regelen van een uitvaart als een *amanah* gezien. Stichting Amanah verzorgt de uitvaart op deskundige en betrouwbare wijze volgens islamitische voorschriften. Ook streven zij naar een eigen islamitisch uitvaartcentrum en een begraafplaats met eeuwige grafurst ten behoeve van de gehele islamitische gemeenschap in Nederland, ongeacht afkomst.

Uitvaartzorg Amanah voert rituele wassingen uit en regelt de gehele uitvaart. De Stichting heeft ruim zes jaar ervaring met rituele wassingen. Daarnaast maakt zij zich ook hard voor de groep die na het overlijden niet kan of wil terugkeren naar het land van herkomst. Verder geeft zij voorlichting over de organisatie van de uitvaart, zoals workshops dodenwassing.

4.3.3 Stichting Islamitisch Begrafeniswezen (IBW)

De Stichting Islamitisch Begrafeniswezen (IBW) bestaat al sinds 2005 en streeft ernaar om de eeuwige grafruimte te waarborgen van in Nederland woonachtige moslims. Naast een begrafenis in het land van herkomst zet de organisatie zich ook in voor moslims die in Nederland willen worden begraven. De nadruk ligt hierbij op volledig islamitische begraafplaatsen, omdat Nederland nog niet zoveel islamitische begraafplaatsen kent.

Een van de doelen van de Stichting is de realisatie van een bijzondere islamitische begraafplaats in de regio Eindhoven. Zij houdt zich bezig met alles wat daar politiek, juridisch, financieel, organisatorisch en architectonisch voor geregeld moet worden. Deze begraafplaats zal voor alle Nederlandse moslims toegankelijk moeten worden. In de toekomst wil de Stichting zij op meer plekken in Nederland soortgelijke begraafplaatsen realiseren. Stichting IBW beschikt hiervoor over een groot netwerk en voert onderhandelingen met lokale overheden over de mogelijke aanleg van islamitische begraafplaatsen.

Een ander doel dat de Stichting voor ogen heeft is voorlichting geven over islamitisch begraven aan moslims en aan overheidsdiensten, zoals de krijgsmacht en gemeenten met een algemene begraafplaats met een islamitisch gedeelte. Verder verzorgt de Stichting de rituele wassing en de begrafenis van moslims die geen familie of geld hebben om een begrafenis te betalen. Deze mensen worden volgens artikel 21 Wet op de lijkbezorging door de gemeente begraven. Stichting IBW zet zich in voor deze groep moslims en wil ervoor zorgen dat elke moslim in Nederland waardig en volgens islamitische voorschriften kan worden begraven (Stichting Islamitisch Begrafeniswezen, z.j.).

4.4 Conclusie

In Nederland kennen we sinds 1991 de Wet op de lijkbezorging. Volgens artikel 16 mag een uitvaart niet eerder dan 36 uur, en niet later dan 6 werkdagen na het overlijden plaatsvinden. De eerste regel geldt in verband met een eventueel strafrechtelijk onderzoek naar de oorzaak van het overlijden.

Een overledene kan wel eerder dan 36 uur na het overlijden kunnen worden begraven, maar hiervoor is wel toestemming van de officier van justitie en de burgemeester nodig.

Ruim twintig jaar geleden werd de Nederlandse wetgeving aangepast aan het islamitisch grafritueel. Een kwart van de Nederlandse gemeenten heeft inmiddels een algemene begraafplaats met een islamitisch gedeelte. In Nederland is er één volledig islamitische begraafplaats, namelijk in Almere.

Op sommige Nederlandse begraafplaatsen kunnen de grafrechten voor onbepaalde tijd worden uitgegeven. In dat geval zijn de grafrechten geldig zolang de rechthebbende leeft. Voor een algemeen graf met maximaal drie overledenen die meestal vreemden van elkaar zijn, worden de grafrechten voor tien jaar uitgegeven. Bij een particulier of familiegraf worden de grafrechten voor onbepaalde tijd of voor bepaalde tijd, maar minstens voor tien jaar, vastgelegd. In het laatste geval is het wel mogelijk om de grafrechten te verlengen met steeds minimaal vijf jaar en maximaal twintig jaar.

Binnen de islam wordt het gebruik van een kist sterk afgeraden. Toch zijn er moslims die ervoor kiezen om in een kist te worden begraven. Sinds de wijziging van de Wet op de lijkbezorging in 1991 is het gebruik van een grafkist niet meer verplicht. Er is wel een ander omhulsel vereist, zoals een lijkwade. Voor moslims is een *kafaan*, een wit kleed van katoen, voldoende.

Naast de islamitische begraafplaats in Almere, die volledig islamitisch is, zijn er verschillende organisaties die als doelstelling hebben om volledig islamitische begraafplaatsen te realiseren in Nederland. In Rotterdam is de politieke partij Nida een gesprek aangegaan met burgermeester Ahmed Aboutaleb. In Utrecht is Ismael Hagens, bestuurslid van de Stichting Bijzondere Islamitische Begraafplaatsen in Nederland (Bibin) al sinds april 2014 bezig met het realiseren van een volledig islamitische begraafplaats.

De bestuursleden van de Stichting Uitvaartzorg Amanah zetten zich ook in voor de totstandkoming van een islamitisch uitvaartcentrum en een begraafplaats met eeuwige grafcrust. De Stichting Islamitisch Begraveniswezen (IBW) bestaat al sinds 2005 en streeft ernaar om de eeuwige grafcrust van in Nederland woonachtige moslims te waarborgen.

5 Resultaten veldonderzoek

Mijn veldonderzoek bestond uit enquêtes en diepte-interviews. Ik heb in totaal 377 enquêtes afgenomen onder autochtone Nederlandse bekeerlingen in het hele land. De vragen gingen over de wensen van bekeerlingen ten aanzien van islamitisch begraven in Nederland. Mijn diepte-interviews hadden onder andere als onderwerp de mogelijkheden die vanuit uitvaartorganisaties aan de doelgroep worden geboden. Hieronder treft u de resultaten van het veldonderzoek aan.

5.1 Uitwerking enquête

De enquêtevragen zijn te vinden in bijlage I (pagina 64).

5.1.1 Algemeen

Ik heb mijn enquête afgenomen bij 377 respondenten. Van hen is het merendeel vrouw, namelijk 271 vrouwen tegenover 106 mannen. De leeftijd van de respondenten is tussen 18 en 64 jaar. In de leeftijdscategorieën 25-29 jaar en 30-39 jaar bevinden zich de meeste respondenten. Hieronder treft u een tabel aan met een overzicht van de leeftijdscategorieën.

Leeftijdscategorie	Percentage aantal respondenten
18-24 jaar	16,7 %
25-29 jaar	27,5 %
30-39 jaar	31,4 %
40-49 jaar	16,7 %
50-59 jaar	6,5 %
60-64 jaar	1,2 %

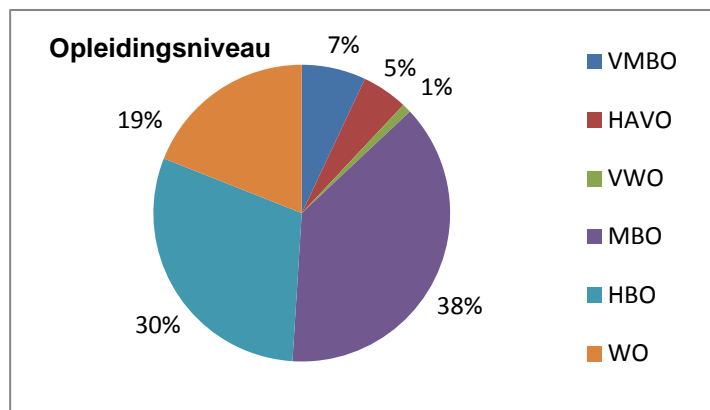
Daarnaast heb ik gekeken naar de plaatsen waar de respondenten woonachtig zijn. Uit de antwoorden op deze vraag komt naar voren dat de meeste respondenten uit de Randstad komen: ongeveer 20 % komt uit Amsterdam, 15 % uit Rotterdam, 10% uit Den Haag en 5% uit Utrecht. Een kleine 5 % van de respondenten geeft aan tijdelijk in het buitenland te wonen. Daarbij werden de plaatsen Brussel, Rabat en Tetouan genoemd.

De overige respondenten komen uit verschillende dorpen en steden in heel Nederland. De volgende dorpen en steden werden genoemd: Zwolle, Bergen op zoom, Amersfoort, Tilburg, Breda, Den Helder, Maastricht, Bilthoven, Groningen, Zeist, Zaandam, Nieuwegein, Harderwijk, Beverwijk, Naaldwijk, Gorinchem, Enschede, Zaanstad, Lelystad, Sittard, Roosendaal, Amstelveen, Vlissingen, Dordrecht, Apeldoorn, IJmuiden, Schiedam, Almere, Leiden, Laren, Heerlen, Haarlem, Uitgeest, Eindhoven, Arnhem, Delft, Houten, Katwijk, Alkmaar, Nijmegen, en Brabant. Verder valt op dat vrijwel elke plaats buiten de Randstad maar enkele bekeerlingen mee hebben gedaan.

5.1.2 Opleidingsniveau

Ik heb de respondenten ook naar hun hoogst genoten opleiding gevraagd. Ruim 38 % van de ondervraagden geeft aan een mbo-opleiding te hebben afgerond. 30% is bezig met een hbo-opleiding of heeft een hbo-diploma behaald. Voor het wo-onderwijs ligt dit percentage op ruim 19 %. Een kleine 1 % volgt een vwo-opleiding en 5 % een havo-opleiding. Voor het vmbo ligt het percentage rond 7 %. De gegevens over het opleidingsniveau zijn in de onderstaande cirkeldiagram verwerkt.

Cirkeldiagram 7.1

5.1.3 Beker en tot de islam

Op de vraag hoelang geleden de autochtone bekeerlingen zich tot de islam hebben bekeerd verschillen de antwoorden van een paar dagen of maanden tot 28 jaar. Ik was ook benieuwd naar welk geloof de bekeerlingen aanhingen voordat zij zich tot de islam bekeerden. Bij deze vraag geeft ongeveer de helft van de respondenten dat zij voorheen niet religieus waren. Ruim 46 procent was voor de bekering christelijk, daarvan was 18 procent katholiek. Het jodendom en het hindoeïsme komen nauwelijks onder de antwoorden voor. Voor deze godsdiensten ligt het percentage tussen 1 en 3 procent.

Een bekeerling kan verschillende redenen hebben waarom zij zich tot de islam bekeert. Naast een huwelijk met een islamitische partner zijn er bekeerlingen die zich vanwege hun familie of vriendenkring bekeren tot de islam. 20 % bekeert zich vanwege de vriendenkring, gevolgd door het huwelijk met 18 % en een klein percentage van 2 % vanwege familie. Er zijn daarnaast tal van andere redenen voor een bekering. Een voorbeeld daarvan is een spirituele zoektocht naar zichzelf en het ware geloof. De mediaophef en de negatieve berichtgeving over de islam is voor sommigen ook een reden om de islam beter te leren kennen.

Daarnaast kregen sommige van de respondenten dromen over de Koran, de islam en de boodschapper en was dat de reden voor bekering. Volgens de meeste bekeerlingen komt de bekering vooral voort uit een gevoel dat ze zelf ervaren. Uit eigen interesse of naar aanleiding van reizen naar islamitische landen bekeren zij zich.

5.1.4 De dood

Van het totaal aantal respondenten denkt ruim 80% wel aan de dood en 20% af en toe. Op de vraag of de doelgroep bekend is met het concept van islamitisch begraven geeft een meerderheid aan van wel. Dit percentage komt uit op 60,5%. Ongeveer 40% weet niets af van islamitisch begraven. Ook is de vraag gesteld op welke manier respondenten met dit onderwerp bekend zijn geraakt. 23 % kent het via vrienden, 15 % via de moskee en 5 % via familie. Meer dan de helft geeft een andere reden aan. Enkele daarvan zijn: eigen onderzoek of contact met organisaties die zich bezighouden met het begrafeniswezen. Uit de reacties is af te leiden dat er nog best veel onwetendheid is onder de doelgroep.

Op de vraag of het netwerk van de respondenten (familie en vriendenkring) bekend is met islamitisch begraven, geeft 40 procent een bevestigend antwoord. Bij 35 procent van de respondenten is die bekendheid er niet en 25 procent weet het niet.

De respondenten bezoeken nauwelijks islamitische begraafplaatsen. Een meerderheid van 87 procent geeft aan dit nog nooit te hebben gedaan. Een mogelijke reden zou kunnen zijn dat bekeerlingen geen familieleden hebben die op islamitische begraafplaatsen rusten. Anderzijds zouden zij juist wel islamitische begraafplaatsen kunnen bezoeken, bijvoorbeeld in het geval zij een islamitische partner hebben gehad die is overleden. Een kleine 13 procent bezoekt weleens een islamitische begraafplaats. Het blijkt daarbij niet altijd om begraafplaatsen in Nederland te gaan. Ook begraafplaatsen buiten Nederland. Vooral islamitische landen als Marokko, Egypte, Saoedi-Arabië en Indonesië komen uit het onderzoek naar voren. In Nederland worden de steden Den Haag en Eindhoven genoemd.

Het dodengebed (*Salaat Djanaazh*) wordt wel door de meerderheid van de respondenten bezocht. De frequentie van dit bezoek is eenmaal per jaar, soms maandelijks. Een enkeling bezoekt de gebeden dagelijks.

5.1.5 Islamitisch begraven in Nederland

Van de respondenten geeft 90 procent aan meer te willen weten over islamitisch begraven in Nederland. Een kleine 10 procent geeft aan niets daarover te willen weten.

Op de vraag over welk aspect zij meer informatie willen hebben, zijn meerdere antwoorden regelmatig aangevinkt. Op de eerste plaats willen bekeerlingen meer informatie over islamitische begraafplaatsen. Daarnaast willen ze ook meer informatie over islamitische uitvaartverzorgers. Tot slot zouden ze ook meer willen weten over de regels en richtlijnen bij een islamitische begravenis. Bij deze vraag was er ook ruimte om een eigen antwoord te geven. Hier zijn met name 'eeuwige grafurust' en 'het begraven worden in Nederland' ingevuld.

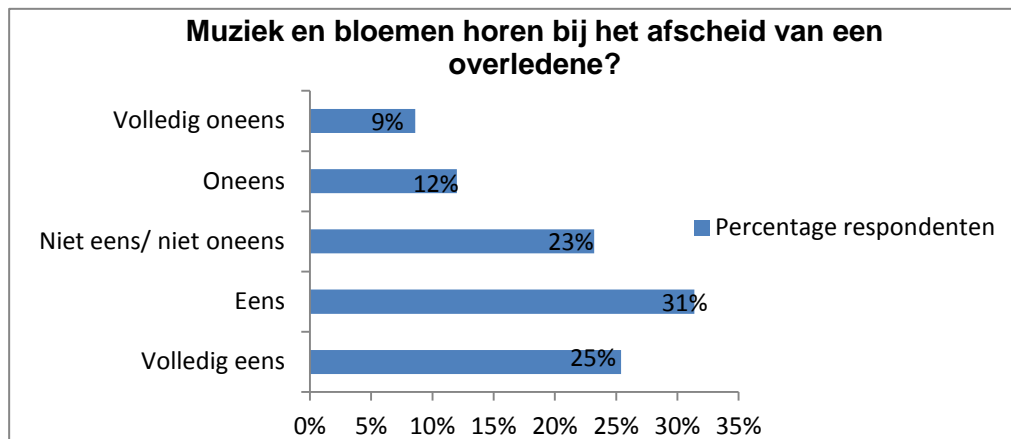
5.1.6 Begrafenis en uitvaart

Maar liefst 37 % van de respondenten zou graag op een volledig islamitische begraafplaats in Nederland willen worden begraven. Op de tweede plaats staat het begraven worden op een islamitisch perceel van een Nederlandse begraafplaats. Het percentage daarvan is 23 %. Ruim 19 % zou in een islamitisch land willen worden begraven en 5 % in het buitenland. 16 % van de ondervraagden heeft geen voorkeur.

Opvallend is dat 72 % van de respondenten niet in een kist wil worden begraven. 28 % staat daar wel voor open. Ook is gevraagd hoe bekeerlingen hun uitvaart zouden willen vormgeven. 63 % geeft aan een uitvaart te willen die volledig volgens de islamitische regels wordt uitgevoerd. Daartegenover staat een percentage van 31% dat wel een uitvaart volgens islamitische regels wil, maar wel met behoud van elementen van de Nederlandse uitvaartcultuur. 6 % geeft aan geen voorkeur te hebben.

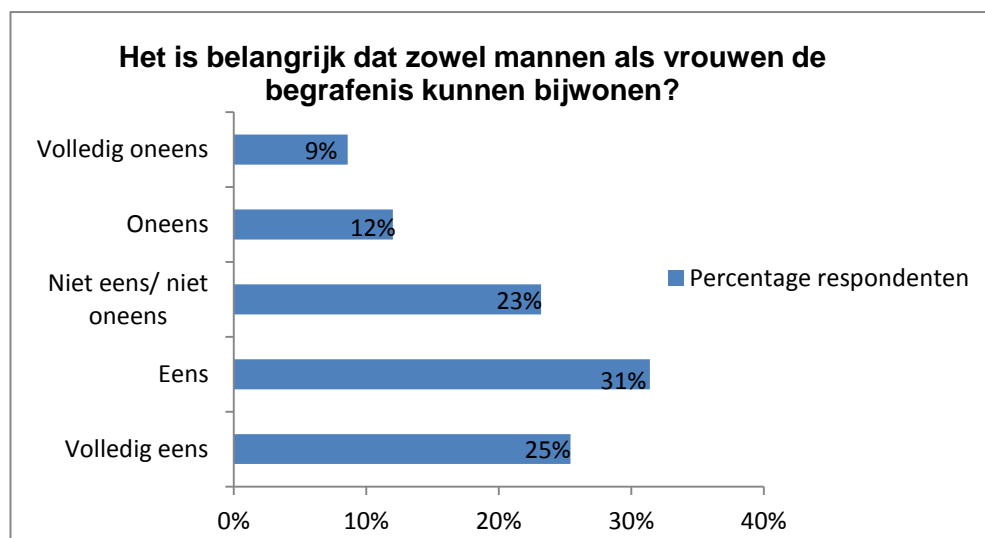
Ik heb met twee stellingen geprobeerd uit te zoeken hoe bekeerlingen denken over hun uitvaart en de daarbij uitgevoerde rituelen. De eerste stelling was of respondenten het belangrijk vinden dat er muziek en bloemen bij hun uitvaart worden gebruikt. De tweede stelling betrof het bijwonen van de begrafenis door zowel mannen als vrouwen. Ruim 31 procent van de respondenten vindt dat muziek en bloemen bij een afscheid horen. 12 procent vindt dat dit niet toegestaan is. Tot slot zegt ongeveer 23 procent neutraal te staan tegenover muziek en bloemen tijdens een begrafenis. De gegevens zijn verwerkt in de onderstaande staafdiagram.

Grafiek 7.2

Op de stelling of het belangrijk is dat zowel mannen als vrouwen de begrafenis kunnen bijwonen reageert ruim 30 procent met 'mee eens'. 23 procent denkt neutraal over deze stelling en een klein percentage van 12 procent is het niet met de stelling eens. Hieronder treft u de gegevens aan in een staafdiagram.

Grafiek 7.3

De laatste vraag van de enquête gaat over de bekendheid van bepaalde uitvaartondernemers onder de doelgroep. Ik heb voor de antwoordmogelijkheden een kleine selectie gemaakt van de bekendste uitvaartondernemers die zich in Nederland bezighouden met onder andere islamitisch begraven. Uit de enquête blijkt dat de Nederlandse uitvaartverzorgers het bekendst zijn onder de doelgroep. Op de eerste en tweede plaats staan namelijk de uitvaartondernemers Monuta en Yarden, gevolgd door Arrahil en As-Salaam. Uitvaartzorg Amacare scoort het laagst bij de doelgroep.

5.1.7 Conclusie

Respondenten waren random geselecteerd. Onder de respondenten waren meer vrouwen dan mannen. Van de respondenten waren er namelijk 271 vrouw en slechts 106 man. Het is niet te zeggen dat mannen minder interesse hebben voor het onderwerp dan vrouwen, omdat verschillende factoren een rol hierbij spelen. De meeste respondenten vallen in de leeftijdscategorieën 25- 29 jaar en 30-39 jaar. Het aantal respondenten tussen 40 en 65 jaar is ongeveer 25 procent.

De meeste respondenten komen uit de Randstad: ongeveer 20 % komt uit Amsterdam, 15 % uit Rotterdam, 10 % uit Den Haag en 5 % uit Utrecht.

De overige respondenten komen uit verschillende dorpen en steden in heel Nederland, zoals Zwolle, Bergen op zoom, Amersfoort, Tilburg, Breda, Den Helder, Maastricht, Bilthoven en Groningen. De steden buiten de Randstad tellen maar vaak enkele respondenten.

Ik heb ook naar het opleidingsniveau gekeken. 38 procent van de ondervraagden geeft aan een mbo-opleiding te hebben afgerond. 30 procent is bezig met een hbo-opleiding of heeft een hbo-diploma behaald. 19 procent is op universitair niveau afgestudeerd.

Ongeveer de helft van de respondenten geeft aan dat zij niet religieus waren voordat zij zich bekeerden tot de islam. Ruim 28 procent was christelijk. Verder denkt 80 procent van de respondenten wel aan de dood en is bekend met het concept islamitisch begraven.

Bekeerlingen bezoeken nauwelijks islamitische begraafplaatsen in Nederland. Een klein percentage van 13 % bezoekt weleens een islamitische begraafplaats. De respondenten willen graag meer informatie over islamitische begraafplaatsen, uitvaartverzorgers en regels en richtlijnen ten aanzien van begraven. 30% van de respondenten wil het liefst op een volledig islamitische begraafplaats worden begraven. De reden hiervoor is dat het graf dan voor eeuwig is vastgelegd. Daarna volgt het begraven worden op een islamitisch perceel van een algemene begraafplaats. Een derde keus is het begraven worden in een islamitisch land. Sommige van de respondenten willen in de heilige steden Mekka of Medina worden begraven.

De meeste respondenten kiezen voor een traditionele islamitische begrafenis. Daarbij wil 72 procent niet in een kist worden begraven. Ruim 31 procent wil een uitvaart volgens islamitische regels, maar wel met behoud van elementen van de Nederlandse uitvaartcultuur. Zo vindt een derde van de respondenten dat muziek en bloemen bij een afscheid horen.

Uit de enquête is gebleken dat ruim 30 procent het belangrijk vindt dat vrouwen ook de begrafenis mogen bijwonen, 23 procent denkt daar neutraal over en een klein percentage van 12 procent vindt dat alleen mannen bij de begrafenis aanwezig mogen zijn.

5.2 Diepte interviews deel I

Naast het afnemen van enquêtes ben ik ook in gesprek gegaan met verschillende organisaties. Ik heb zowel met bekeerlingen als met begrafenis- en uitvaartondernemers gesproken. Hieronder treft u per categorie de resultaten van deze diepte-interviews. De vragenlijst van de interviews is te vinden in bijlage II (pagina 67).

Categorie 1: Bekeerlingen

Tijdens de enquêtes raakte ik in gesprek met bekeerlingen over hoe zij een begrafenis zouden regelen en wat hun gedachtes zijn over de plek waar zij begraven willen worden. Helaas heb ik die gesprekken niet kunnen opnemen, omdat het vaak spontane gesprekken waren tijdens de verschillende bijeenkomsten.

5.2.1 Ervaringen van autochtone Nederlandse bekeerlingen

Rahma Hulsman heeft zich in 1995 bekeerd. In die tijd was er in Nederland helemaal niets bekend over islamitisch begraven. In 2002 bezocht zij samen met een paar vrouwen enkele begraafplaatsen waar moslims begraven lagen. Daar kwamen ze tot de ontdekking dat deze graven ontruimd werden. Naar aanleiding daarvan startte ze met het project 'Red de graven'. Zij heeft toen, samen met de andere vrouwen, zeven kindergraven en een volwassen graf afgekocht. Sindsdien houdt Rahma zich bezig met islamitisch begraven in Nederland.

Daarnaast is Rahma Hulsman in 2010 begonnen met een werkgroep over islamitische dodenwassing. De doelstelling van de groep is om meer kennis op te doen en te delen. Dat doen ze door workshops en cursussen dodenwassing te verzorgen. Zij doen daarnaast de wassingen voor vrouwen, kinderen en baby's. Zij doen dit volgens de Koran en de Soenna. Zij proberen aan familieleden van bekeerlingen duidelijk uit te leggen hoe de wassing in zijn werk gaat. De groep bestaat uit moslims uit verschillende culturen en bekeerlingen en is vooral actief in Rotterdam en Vlaardingen.

Als iemand moslim wordt, moet hij ook nadenken over de dood. Volgens bekeerling Ismael Hagens is het voor elke moslim belangrijk om zich erin te verdiepen en zich aan de regels te houden. Hoewel hij deel uitmaakt van de Nederlandse cultuur, gelden voor hem bij de dood de islamitische regels.

Hoewel hij zich inzet voor een islamitische begraafplaats, heeft hij voor zichzelf nog niet vastgelegd hoe zijn uitvaart eruit zal moeten zien. Thuis heeft hij het ook nauwelijks over zijn laatste wensen. Pas sinds kort tonen zijn ouders interesse, omdat hij actief betrokken is bij de Stichting Bibin. Hij vindt het wel een goed idee om zijn wensen vast te laten leggen door een notaris. Zo zal zijn familie in ieder geval weten wat zijn wensen zijn.

Onwetendheid en angst

Marjolein Kamp is zelf een bekeerling en maakte deel uit van het Landelijk Platform Nieuwe Moslims. Voor haar is de dood de deur naar het *akhirah*, het hiernamaals. Een islamitische begrafenis is dan het laatste moment waarop zij, via de smeebeden van de mensen die haar dodengebed bezoeken, vergeving kan krijgen.

Marjolein vermoedt dat er nog best veel onwetendheid is wat betreft islamitisch begraven. Bekeerlingen lopen vaak tegen onbegrip aan bij familie en vrienden. Deze hebben vaak geen weet van de islamitische begrafenisrituelen. Voor Marjolein ligt de drempel om dit te bespreken nog best hoog, omdat zij bang is dat haar familie en vrienden die rituelen niet zullen of willen begrijpen. Ook heeft zij de angst dat er in de directe omgeving geen goede mogelijkheid voor een islamitische begrafenis zal zijn of dat er geen begrafenisondernemer zal zijn die de begrafenis op zich kan nemen.

Bekeerlingen vrezen ook dat ze niet op tijd verzekerd zullen zijn of dat ze niet meer aan kunnen geven hoe ze begraven willen worden. Op dit gebied is er nog veel onbekendheid bij de doelgroep. Door het opstellen van een testament of het laten vastleggen van de wensen door een notaris kan de bekeerling enige zekerheid krijgen.

5.2.2 Gedachtes over de plek van het graf

De meningen over de plek waar islamitische bekeerlingen begraven willen worden, zijn verdeeld. De voorkeur gaat uit naar een volledig islamitische begraafplaats, waar het graf voor eeuwig is vastgelegd. Gelet op het tekort aan volledig islamitische begraafplaatsen in Nederland, staan sommige bekeerlingen er ook voor open om op een islamitisch perceel van een algemene begraafplaats te worden begraven. Daarnaast zijn er bekeerlingen die in een islamitisch land begraven willen worden.

Ook worden de heilige steden Mekka en Medina als begraafplek genoemd. Dit zijn de heilige steden die moslims tijdens hun bedevaart (*Haj*) of kleine bedevaart (*Umrah*) bezoeken. Dit is echter niet mogelijk. Een moslim kan daar alleen worden begraven, indien hij op het moment van overlijden in dat land verblijft. Volgens gegevens van het reisbureau Celebrity Haj uit Amsterdam is het voor ruim 99 procent van de moslims een wens om in Mekka of Medina te worden begraven. Als een moslim in Saoedi-Arabië wordt begraven, is het voor de familieleden van de overledene mogelijk om bij de Saoedische Ambassade een visum aan te vragen. Dit visum wordt dan met spoed aangevraagd, zodat de nabestaanden de begrafenis bij kunnen wonen. Voor vrienden en collega's is het niet mogelijk om naar Saoedi-Arabië af te reizen. De reisorganisatie begeleidt en steunt de familie. Ook draagt zij een steentje bij aan de laatste wensen van de overledene (Rijksoverheid, z.j.)

5.2.3 Uitvaartdienst en rituelen: cultuurverschillen

Uitvaartdienst

Volgens de Jong (2012) verlopen begrafenissen van partners uit een gemengd huwelijk of van bekeerlingen soms minder traditioneel dan andere islamitische begrafenissen. Vaak worden elementen uit de Nederlandse uitvaartcultuur overgenomen. Er kunnen bijvoorbeeld tijdens de uitvaart herdenkingsrituelen uitgevoerd worden waarbij de identiteit van de overledene tot uitdrukking komt. Naast de Jong (2012) merkt ook de Stichting Islamitisch Begrafeniswezen op dat er een vernederlandste islamitische uitvaartcultuur ontstaat. Begrafenissen worden dan deels herdenkingsdiensten waarin fotocollages, bloemen en muziek een rol spelen. De Stichting Islamitisch Begrafeniswezen is van mening dat een ieder recht heeft om op zijn eigen persoonlijke manier te rouwen. Wel vindt hij het zorgelijk dat moslims zich soms laten meeslepen door niet-islamitische uitvaartgebruiken. Al die rituelen zijn erop gericht de doden te vereren en dat is in strijd met de islamitische voorschriften.

Tijdens een islamitische begrafenis wordt meestal in het Arabisch gesproken. Voor de familie en vrienden van een bekeerling is de begrafenis daarom lastig te volgen. Dit maakt de beleving van het afscheid nemen voor hen moeilijker, omdat zij niet weten wat er gebeurt.

Rituelen

Naast veranderingen in de opvattingen over islamitisch begraven, zijn ook ontwikkelingen in de rituelen zichtbaar. Religiewetenschapper Claudia Venhorst (2011) deed onderzoek naar islamitische uitvaartrituelen in Venlo. Ze keek voornamelijk naar de rituelen rondom de lijkwassing. Volgens haar richt het Nederlandse uitvaartritueel zich vooral op het verlies van de nabestaanden. Bij moslims telt het zielenheil van de overledene veel zwaarder.

Families van bekeerlingen hebben vaak extra begeleiding nodig het op islamitische wijze begraven van hun naaste. Hoe groter het onbegrip des te groter zullen de frustraties zijn. Aisha Pijnenburg en Amina van de Eijk van Uitvaartzorg Amanah zeggen nog steeds eraan te moeten wennen dat moslims heel snel afscheid nemen van hun geliefde. Meestal gaat het om tien minuten kijken en dan gaat de kist dicht, terwijl bekeerlingen voorheen gewend waren om iedere dag te kijken en afscheid te nemen. Ook zijn er bekeerlingen die schrikken van hun geliefde die in de kafaan is gewikkeld. De begrafenis niet bij mogen wonen vinden sommige bekeerlingen ook lastig. Ze begrijpen het vaak zelf, maar ze weten niet hoe het bij de familie zal vallen. Een moeder verbieden om naar de begrafenis van haar dochter of zoon te gaan, wordt vaak niet als gepast gezien.

Visie vanuit imam

Volgens Charif Slimani, imam van het Marokkaans-islamitisch Centrum Roosendaal en secretaris van de Vereniging Imams Nederland. Is het lastig om vanuit de islam bepaalde kwesties wel of niet goed te keuren. De islam geeft in grote lijnen wel aan wat wel en niet mag. We zien echter dat in de praktijk een ieder daar anders mee omgaat. Dat maakt een ander niet per definitie een goede of slechte moslim, maar hierdoor ontstaan er wel verschillen tussen moslims.

Binnen de islam zijn er ook geleerden die vanuit de basisprincipes van de Koran hun meningen of standpunten toelichten. Die meningen worden gegroepeerd in de vier islamitische wetscholen, *madhhabs*. Binnen de soennitische stroming zijn er vier van deze scholen ontstaan. Dat zijn de hanifitische, malikitische, shafi'itische en hanbalitische wetscholen. Waar de ene geleerde strenger van leer is, is de ander wat gematigder. Deze verschillen van opvatting worden weerspiegeld binnen de uitvaartbranche. Zo zijn er uitvaartorganisaties die geen tussenweg zoeken bij verschillen in begrafenisgebruiken en andere uitvaartorganisaties die dat wel doen. Hoewel de vier wetscholen verschillen in interpretatie van de godsdienstige wetten binnen de soennitische islam, kan hier niet over een schisma worden gesproken. Tussen de verschillende *madhhabs* is er weinig tot geen vijandigheid. Er wordt juist ruimte gecreëerd voor het debat om in vrijheid ideeën met elkaar uit te wisselen.

In de praktijk zien we dat sommige bekeerlingen een wetschool volgen op basis van hun omgeving. De moskee waar zij de *sahada* uitspreken, hun vriendenkring of hun partner zijn zaken die daar invloed op hebben. Daarbij geldt dan de cultuur en de wetschool die zij hanteren, bijvoorbeeld de Turkse, de Marokkaanse of de Surinaamse. Er zijn echter ook bekeerlingen die zich verdiepen in de verschillende wetscholen en zich aansluiten bij de stroming die het meest bij hen past.

5.2.4 Conclusie

Ondanks de onwetendheid over islamitisch begraven komen sommige bekeerlingen zelf in actie om meer kennis op te doen en te delen. Zo begon Rahma Hulsman in 2010 met een werkgroep over islamitische dodenwassing en is Ismael Hagens bezig met het realiseren van een islamitische begraafplaats.

Kennis met elkaar delen is belangrijk, omdat bekeerlingen vaak op onbegrip bij hun familie en vrienden stuiten. Vaak ligt de drempel te hoog om het over het onderwerp te hebben. De angst is dat familie en vrienden het niet willen of zullen begrijpen. Daarnaast zijn bekeerlingen bang dat ze niet op tijd verzekerd zijn of dat ze niet aan zullen kunnen geven hoe ze begraven willen worden. Het opstellen van een testament of het laten vastleggen van de wensen door een notaris, kan enige zekerheid geven.

Bekeerlingen willen bij voorkeur begraven worden op een volledig islamitische begraafplaats. De reden daarvoor is dat op deze begraafplaats het graf voor eeuwig is vastgelegd. Begraven worden op een volledig islamitische begraafplaats is echter niet overal mogelijk. Daarom staan bekeerlingen er ook voor open om op een islamitisch perceel van een algemene begraafplaats te worden begraven. De keus voor een islamitisch land is ook mogelijk, hoewel dat alleen kan bij gemengde huwelijken. Een enkeling wil in de heilige stad Medina of Mekka worden begraven. Dit is echter meestal niet mogelijk. Iemand kan namelijk alleen in Saoedi-Arabië worden begraven, indien hij in het land overlijdt.

Naast het respect voor de doden horen ook alle islamitische normen en waarden bij een islamitische uitvaart. Een punt waar bekeerlingen vaak moeite mee hebben, is het wikkelen van de overledene in de *kafaan*. Het is toch even schrikken als nabestaanden de overledene in een wit laken zien gewikkeld. In de Nederlandse uitvaartcultuur draagt de overledene zijn mooiste kledingstuk, vaak een zijden jurk of een zwart kostuum. Ook is het gebruikelijk dat tijdens de uitvaartdienst de identiteit van de overledene naar voren komt door middel van fotocollages en muziek. Al deze zaken komen bij een islamitische uitvaart niet voor.

In de islam wordt een overledene zo snel mogelijk begraven. Ook het afscheid nemen verloopt snel. Vaak mogen nabestaanden maar een paar minuten kijken en wordt de kist vervolgens dichtgemaakt. De reden hiervoor is dat de overledene op deze manier zo snel mogelijk naar zijn Heer terugkeert. Zolang de overledene zich onder de levenden bevindt, kan niet worden verlost of beproefd. De meeste bekeerlingen zijn gewend dat ze wat langer afscheid kunnen nemen en dat de overledene een paar dagen opgebaard ligt.

5.3 Diepte-interviews deel II

In deze paragraaf treft u de resultaten aan van mijn diepte-interviews met uitvaartondernemers. De resultaten van de diepte-interviews met begrafenisondernemers treft u aan in de paragrafen 4.2.1 en 4.3.1. De vragenlijst die bij de interviews is gebruikt, is te vinden in bijlage II (pagina 67).

Categorie 2: uitvaartondernemers

Naast begraafplaatsen spelen uitvaartondernemers een belangrijke rol in het begrafeniswezen. Bij de bespreking van de uitvaartondernemers heb ik een onderscheid gemaakt tussen islamitische uitvaartondernemers en Nederlandse uitvaartondernemers. Het doel van dit onderscheid is om beide mogelijkheden voor een islamitische begrafenis in kaart te kunnen brengen.

5.3.1 Nederlandse uitvaartondernemers

Nederlandse zorgverleners zijn vaak nog onbekend met de islamitische rituelen rondom de dood. Nederlandse zorgverleners zouden meer kennis van de diverse rituele praktijken moeten hebben, zodat zij moslims daarbij beter kunnen begeleiden.

Nederlandse uitvaartzorg Monuta en Yarden

Uitvaartverzorgers Monuta en Yarden zijn nog niet helemaal bekend met de doelgroep bekeerlingen en het concept islamitisch begraven. Zij bieden desondanks wel de mogelijkheid van een islamitische uitvaart aan. Bij beide organisaties valt een islamitische uitvaart onder het begrip 'multiculturele uitvaart'. Monuta heeft gespecialiseerde verzorgers die op het gebied van cultuur en religie kunnen adviseren. Monuta beschikt daarvoor over een groot netwerk.

Bij uitvaartverzorger Yarden zijn de ontwikkelingen nog in volle gang. Yarden is bezig met de bouw van een multicultureel uitvaartcentrum in Amsterdam-Zuidoost. In dat centrum wil Yarden zich samen met andere organisaties gaan inzetten voor diverse culturen. Het centrum zal in 2017 zijn deuren openen.

Bekeerlingen kunnen bij uitvaartverzorger Meersorgh wel terecht voor een islamitische uitvaart. Meersorgh heeft brede ervaring met islamitische uitvaarten en biedt daarom deskundige ondersteuning en begeleiding. Daarbij spelen de wensen van een bekeerling een grote rol.

Bij DELA kunnen moslims wel een verzekering afsluiten, maar DELA verzorgt geen islamitische uitvaarten. De organisatie daarvan wordt uitbesteed aan andere uitvaartverzorgers. Het is aan de nabestaanden om zich tot deze verzorgers te wenden. DELA neemt vervolgens de kosten op zich.

5.3.2 Islamitische uitvaartondernemers

Naast Nederlandse uitvaartondernemers heb ik ook met islamitische uitvaartondernemers gesproken.

Islamitische uitvaartverzorgers Arrahil, Amsterdam

Arrahil is voor Nederlandse moslims een van de bekendste uitvaartverzorgers. Zij richten zich ook op bekeerlingen voor begrafenissen in Nederland. *Arrahil* staat voor: op reis gaan, verhuizing.

De meeste bekeerlingen die bij uitvaartzorg Arrahil langskomen, zijn vrij jong. De gemiddelde leeftijd is tussen de 20 en 30 jaar. Daarnaast is het opvallend dat veel vrouwen interesse tonen in een islamitische uitvaart. Maar liefst 60 procent van de geïnteresseerden is vrouw.

Bij Arrahil is het voor een bekeerling mogelijk om eerst een Nederlandse uitvaartdienst te nemen en dan een islamitische uitvaartdienst. De organisatie verbiedt niks en respecteert iedereen, wel adviseert zij over hoe het volgens de islamitische voorschriften hoort. Het kan voorkomen dat de familie de overledene eerst willen opbaren in een kostuum. Op het moment dat het lichaam aan Arrahil wordt overgedragen, wordt dan het kostuum afgedaan en wordt de overledene in een wit kleed gewikkeld. Vanaf dat moment gelden de regels voor een islamitische uitvaart.

In het geval van een gemengd huwelijk, is het mogelijk voor een bekeerling om in het land van herkomst van de partner te worden begraven. Arrahil kan dit via het consulaat of de ambassade van dat land aanvragen en regelen. De papieren en de gegevens moeten echter wel correct te zijn. De bekeerling dient bovendien een band te hebben met het land. In het verleden zijn bijvoorbeeld twee Nederlandse bekeerlingen via Arrahil in Marokko begraven.

In Nederland verschillen de kosten voor een begraafplaats. Als blijkt dat een overledene geen geld of geen familie heeft, dan betaalt de gemeente de kosten. Vaak worden overledenen dan gecremeerd, omdat dat goedkoper is. Uitvaartverzorgers Arrahil probeert dit laatste voor moslims te voorkomen. Elke moslim verdient volgens Arrahil een islamitische uitvaart. Vaak komen moskeebesturen in dat geval bijeen om geld in te zamelen.

Islamitische uitvaartverzorger As-Salaam, Delft

Voor uitvaartverzorger As-Salaam is islamitisch begraven in Nederland een uitvaart conform de islamitische regelgeving. As-Salaam werkt vanuit een islamitisch perspectief, waarbij geldt: voor moslims, door moslims.

Naast de moslimgemeenschap richt As-Salaam zich ook op begrafenis van bekeerlingen. Volgens As-Salaam leven we in een multireligieuze samenleving, waarin velen zich tot de islam bekeren. Ook deze bekeerlingen wensen bij overlijden te worden begraven conform de islamitische tradities en voorschriften. Een veelvoorkomend probleem daarbij is dat er bij de niet-bekeerde familieleden onbegrip is over de religieuze voorschriften. Uitvaartverzorger As-Salaam heeft speciaal daarvoor ervaren uitvaartbegeleiders in dienst die de familie uitleg geven over islamitisch begraven.

Uitvaartverzorger Amanah, Utrecht

De islamitische uitvaartverzorger Amanah speelt in op de wensen van Nederlandse bekeerlingen door extra uitvaartmogelijkheden te bieden.

Amanah houdt rekening met de familieleden van de overledene en met hun afkomst en gewoontes. Er wordt respect getoond voor hun wensen, zolang deze niet tegen de islam indruisen. Een voorbeeld is kinderen die een tekening hebben meegenomen en die deze na afloop van de begrafenis op het graf willen leggen. Dit houdt Amanah niet tegen. Een tekening die in de kist wordt gelegd, wordt wel verboden, omdat de regel is dat een overledene niets mee mag meenemen in zijn graf. In dit geval wordt naar een tussenoplossing gezocht. Verder houdt zij altijd rekening met de gevoelens en het verdriet van de nabestaanden.

Uitvaartverzorger Amacare, Den Haag

Uitvaartverzorger Amacare bestaat al geruime tijd, namelijk sinds 2005. Tijdens het gesprek werd al snel duidelijk dat deze organisatie zich nog niet specifiek op de doelgroep bekeerlingen richt. Zij staan daar echter wel voor open.

Amacare beschikt over de nodige kennis en faciliteiten. Jarab Mohammed Ajoeb van Amacare verzorgt elk jaar een paar uitvaarten binnen zijn netwerk. Vaak zijn dat moeilijke gevallen, zoals kleine kinderen of moslims die niet verzekerd zijn. Jarab Mohammed doet dat geheel zonder kosten in rekening te brengen. In het verleden heeft hij ook de uitvaart geregeld van moslims die een relatie hadden met een niet-moslim.

Amacare vindt het belangrijk dat er rekening wordt gehouden met de niet-islamitische familieleden van een overledene. Voor bepaalde afscheidsrituelen en cultuuraspecten is er een middenweg te vinden. Alleen wanneer de familie de overledene wil cremen, terwijl dat volgens de islamitische voorschriften helemaal niet kan, zal er een probleem ontstaan. In dit geval zal Amacare er alles aan doen om dit te verhinderen. Het is daarom verstandig om de laatste wensen vast te laten leggen in een laatste wilsbeschikking of een testament. In de toekomst wil Jarab Mohammed zich volledig richten op de moslimgemeenschap in Nederland. Hij wil zich bij de groep bekeerlingen profileren als dé islamitische uitvaartondernemer van Nederland.

5.3.3 Conclusie

In Nederland zijn er verschillende uitvaartondernemers die zich op islamitisch begraven richten. Volgens religiewetenschapper Venhorst zijn Nederlandse zorgverleners vaak nog onbekend met de islamitische rituelen rond de dood. Ze zouden zich volgens haar meer moeten verdiepen in de diverse rituele praktijken, zodat ze moslims beter kunnen begeleiden.

Bij de Nederlandse uitvaartondernemers Monuta en Yarden is er inderdaad een gebrek aan kennis om een islamitische uitvaart te verzorgen. Zij bieden de mogelijkheid wel aan, maar alleen in samenwerking met islamitische uitvaartondernemers. Bij uitvaartverzorger Yarden zijn de ontwikkelingen nog in volle gang. Ze zijn op dit moment bezig met de bouw van een multicultureel uitvaartcentrum in Amsterdam-Zuidoost. Yarden wil daar samen met andere organisaties diverse culturele uitvaarten gaan verzorgen.

Een van de weinige Nederlandse organisaties die wel bekend is met het concept van islamitisch begraven, is uitvaartverzorger Meersorgh. Meersorgh heeft brede kennis van en ervaring met islamitische uitvaarten. Moslims worden daardoor op deskundige wijze ondersteund en begeleid.

Bij de uitvaartverzorgers Arrahil en As-Salaam is het mogelijk om een islamitische uitvaart te regelen met behoud van elementen van de Nederlandse uitvaartcultuur. Uitvaartverzorger Amacare probeert tegemoet te komen aan de keuzes die de bekeerling vanuit ofwel zijn cultuur ofwel zijn religie maakt. Bij Stichting Bibin is dat helaas niet mogelijk. Alles zal daar volgens de islamitische regels en wetgeving moeten gebeuren. Aan de Nederlandse uitvaartcultuur wordt daarbij geen aandacht besteed.

De islamitische uitvaartverzorger Amanah speelt in op de wensen van Nederlandse bekeerlingen door extra uitvaartmogelijkheden te bieden. Amanah onderscheidt zich van andere uitvaartondernemers door de uitvaart geheel op islamitische wijze te doen met behoud van een klein stukje Nederlandse cultuur.

Alle organisaties zijn van mening dat een overledene een mooi en waardig afscheid conform de islamitische voorschriften moet kunnen krijgen. Daarbij staan de organisaties elkaar bij en is er bijna geen sprake van concurrentie. De laatste handelingen voor een overledene kennen namelijk geen strijd.

Conclusie

Aan het begin van dit onderzoek vroeg ik mij af wat de wensen van autochtone Nederlandse bekeerlingen zijn wat betreft islamitisch begraven in Nederland.

In de islam hoort een overledene zo snel mogelijk te worden begraven. In Nederland is dit echter pas na 36 uur mogelijk. De vier belangrijkste rituelen van een islamitische uitvaart zijn: de wassing (*Ghoesel Al-Mayyit*), het wikkelen (*Al Kafaan*), het dodengebed (*Salaat al-Janazah*) en de begrafenis (*Al Janazah*).

Bekeerlingen

Voor dit onderzoek heb ik random bekeerlingen geselecteerd. Opmerkelijk was dat er meer vrouwen hebben gereageerd dan mannen. Van de respondenten waren er namelijk 271 vrouw en slechts 106 man. Ook tijdens mijn diepte-interviews bij de categorie bekeerlingen heb ik voornamelijk met vrouwen gesproken. Van de vijf interviews was er een met een man. Het percentage mannelijke respondenten komt dus uit op 20 procent. Dit komt overeen met de constatering van Sandra van Laerhoven, vrijwilligster bij Stichting Bekeerling dat het overgrote deel van de bekeerlingen vrouw is. In Nederland ligt het percentage vrouwelijke bekeerlingen op 70 procent.

Andere instanties op landelijk niveau merken ook op dat ruim tweederde van de bekeerlingen vrouw is. De initiatiefnemer van de website IkWilMoslimWorden.nl, Abdul Rahman, merkt op dat er jaarlijks zeker 1000 tot 2000 mensen moslim worden of een poging daartoe doen. Ook is er een toename in de informatieverschaffing en in vragen over de islam, omdat de belangstelling alleen maar stijgt.

Het grootste deel van de doelgroep die ik heb onderzocht, valt in de leeftijdscategorieën 25-29 en 30-39 jaar. 25 procent van de bekeerlingen is in de leeftijd van 40 tot 65 jaar.

Uit de enquête is gebleken dat de meeste respondenten uit de Randstad komen. Ongeveer 20% komt uit Amsterdam, 15% uit Rotterdam, 10% uit Den Haag en 5% uit Utrecht. Verder zijn enkele respondenten afkomstig uit verschillende dorpen en steden verspreid over heel Nederland, zoals Zwolle, Bergen op Zoom, Amersfoort en Tilburg. Opvallend is dat vrijwel elke plaats buiten de Randstad maar enkele respondenten mee hebben gedaan. Uit Amsterdam hebben ongeveer 76 respondenten meegedaan en uit Groningen maar 2 of 3 respondenten. In de grote steden is er vermoedelijk meer aandacht voor dit onderwerp dan in de dorpen. Bekeerlingen zoeken elkaar in de Randstad ook op, omdat hier vaak islamitische lezingen en activiteiten worden georganiseerd.

Wat betreft het opleidingsniveau van de doelgroep blijkt dat 38 % van de respondenten een mbo-opleiding heeft gevolgd, 30 % is bezig met een hbo-opleiding of heeft een hbo-diploma behaald.

Ongeveer de helft van de respondenten geeft aan niet religieus te zijn geweest voordat zij zich bekeerden tot de islam, ruim 28 procent was christelijk. Het christendom en de islam zijn monotheïstische religies. Beide religies gaan uit van een almachtige God die over leven en dood beschikt. Daarnaast geloven zowel moslims als christenen in de Dag des Oordeels. Voor moslims en christenen is het in verband met de wederopstanding verboden om een overledene te laten cremieren. Het lichaam blijft na de dood eigendom van God en dient daarom in de aarde te worden begraven. Hieruit valt af te leiden dat de opvattingen over de dood bij beide geloven in essentie gelijk zijn.

De meeste bekeerlingen denken wel aan de dood. Ook zijn ze bekend met het concept islamitisch begraven. Zij zijn meestal bekend geraakt met dit onderwerp door contact met vrienden en moskeeën en soms via de familie. Opvallend is dat meer dan de helft van de bekeerlingen zelf op zoek gaat naar informatie of contact opneemt met diverse organisaties. Een van de respondenten gaf bijvoorbeeld aan dat haar vader een week na zijn bekering overleed. Zij moest toen wel een islamitische begrafenis voor hem regelen. 90 procent van de respondenten wil graag meer weten over islamitisch begraven. De onderwerpen 'islamitische begraafplaatsen', 'islamitische uitvaartverzorgers' en 'islamitische regels en richtlijnen' trekken hen het meest aan.

Uit de enquête is ook gebleken dat de doelgroep nauwelijks islamitische begraafplaatsen in Nederland bezoekt. Slechts een klein percentage bezoekt weleens een islamitische begraafplaats. Dat zijn echter niet altijd begraafplaatsen in Nederland, maar ook en in islamitische landen als Marokko, Egypte, Saoedi-Arabië en Indonesië. In Nederland worden begraafplaatsen in Den Haag en Eindhoven genoemd. Hieruit is op te maken dat de doelgroep bijna geen islamitische begraafplaatsen kent en niet precies weet wat er mogelijk is op het gebied van islamitisch begraven in Nederland.

Wensen

Ruim een derde van de bekeerlingen wil bij voorkeur op een volledig islamitische begraafplaats worden begraven, omdat dan het graf voor eeuwig is vastgelegd. Begraven worden op een islamitische begraafplaats is echter niet overal mogelijk. Als tweede keus wordt genoemd de mogelijkheid om begraven te worden op een islamitisch perceel van een algemene begraafplaats. De derde keus is begraven worden in een islamitisch land. Dit laatste komt vaak bij gemengde huwelijken voor. Sommige bekeerlingen willen in de heilige steden Medina of Mekka worden begraven. Helaas is dat niet mogelijk. Iemand kan daar alleen worden begraven als hij in Saoedi-Arabië overlijdt.

Binnen de islam wordt het gebruik van een kist sterk afgeraden. Opvallend is dat 72 procent van de respondenten het gebruik van een kist ook afwijst. Sinds de aanpassing van de Wet op de lijkbezorging in 1991 is het ook mogelijk om zonder kist te worden begraven. Voor moslims is een *kafaan*, een wit kleed van katoen, voldoende.

De meeste respondenten (63 %) kiezen voor een traditionele islamitische begrafenis. Ongeveer 31 procent wil een uitvaart volgens islamitische regels maar wel met behoud van elementen van de Nederlandse uitvaartcultuur. Ze willen bijvoorbeeld een Nederlandse herdenkingsdienst met fotocollages, muziek, rouwkaartjes en bloemen houden. Ruim een derde van de respondenten vindt dat muziek en bloemen bij een afscheid horen. Ongeveer 30 procent neemt op dit punt een neutrale positie in. Ongeveer 10 procent van de respondenten vindt muziek en bloemen niet gepast bij een begrafenis.

Moslimbekeerlingen delen vooral met elkaar hun ervaringen op het gebied van afscheid nemen en rituelen. Een van die onderwerpen is het bijwonen van een begrafenis. Mannen mogen dat volgens de islam wel, vrouwen wordt dat sterk afgeraden. Uit de enquête is gebleken dat ruim 30 procent het belangrijk vindt dat vrouwen ook de begrafenis mogen bijwonen. 23 procent denkt hier neutraal over en een klein percentage van 12 procent vindt dat alleen mannen de begrafenis mogen bijwonen. Een ander punt betreft het ritueel, zoals het wikkelen in de *kafaan*. Bekeerlingen schrikken vaak als zij een overledene zien die in een wit laken is gewikkeld. Het afscheid nemen verloopt in de islamitische traditie ook snel. Vaak kan slechts een paar minuten gekeken worden, waarna de kist wordt dichtgemaakt. De meeste bekeerlingen zijn gewend om wat langer afscheid te kunnen nemen. Bekeerlingen zijn ook bang dat ze niet op tijd verzekerd zijn of dat zij niet aan zullen kunnen geven hoe zij begraven willen worden. Dit laatste kan vooral bij de nabestaanden voor problemen zorgen.

Organisaties

In Nederland zijn er verschillende uitvaartondernemers die zich op islamitisch begraven richten. Enkele daarvan zijn de uitvaartverzorgers Arrahil, Yarden en Monuta. Opvallend is dat Nederlandse uitvaartverzorgers vaak nog onbekend zijn met de islamitische rituelen rond de dood. Ze zouden zich meer daarin moeten verdiepen, zodat ze moslims beter kunnen begeleiden. Desondanks zijn de Nederlandse uitvaartondernemers Monuta en Yarden het bekendst bij de doelgroep. De reden hiervoor is dat de doelgroep deze uitvaartondernemers al voor hun bekering kennen. Daarnaast werken Nederlandse uitvaartondernemers samen met islamitische uitvaartondernemers.

Vrijwel alle organisaties zijn van mening dat een overledene een mooi en waardig afscheid conform de islamitische voorschriften moet kunnen hebben. De bekendheid met islamitisch begraven onder de groep bekeerlingen is echter niet al te groot.

Gelet op het feit dat het concept islamitisch begraven in Nederland nog in zijn kinderschoenen staat, is het voor de toekomst belangrijk dat er meer bewustwording en bekendheid ontstaat over dit onderwerp. Het doel daarbij is dat bekeerlingen, naast moslims, hun laatste rustplek in Nederland kunnen vinden. Het streven zal dus moeten worden gericht op meer islamitische begraafplaatsen in Nederland waar moslims conform de islamitische regelgeving kunnen worden begraven.

Evaluatie

In deze paragraaf zal kort stilstaan bij de externe validiteit, betrouwbaarheid en bruikbaarheid van het onderzoek. Ook zal ik toelichten hoe het onderzoek verlopen is en hoe ik het onderzoek doen heb ervaren.

Externe validiteit

De externe validiteit van mijn onderzoek is hoog. De populatie waarover ik een uitspraak wilde doen zijn de autochtone Nederlandse bekeerlingen. Gezien het feit dat daar geen exacte cijfers over zijn, heb ik de omvang van de populatie geschat op 20000. Ik heb een steekproef genomen van 377 mensen. De steekproef was doelgericht, omdat ik specifiek op zoek ben gegaan naar autochtone Nederlandse bekeerlingen. Binnen deze groep zijn de respondenten random geselecteerd. Het onderzoek had een respons van 100 procent.

Doordat mijn externe validiteit hoog is, zijn de onderzoeksresultaten generaliseerbaar voor alle autochtone Nederlandse bekeerlingen. Er dient wel een kanttekening gemaakt te worden, namelijk dat het onderzoek en de gebruikte theorie vanuit het soennitische perspectief zijn geschreven.

Volgens Ismael Hagens, zelf bekeerling, zijn er ook bekeerlingen die zich aansluiten bij de sjiiitische stroming. Dat betreft echter slechts enkele gevallen. De meeste mensen die zich tot de islam bekeren, kiezen voor de soennitische stroming. Op het gebied van islamitisch begraven is er nauwelijks verschil tussen de soennitische en sjiiitische stroming. In het onderzoek heb ik geen onderscheid gemaakt tussen deze stromingen. Ook heb ik er tijdens het onderzoek bij de enquête niet specifiek naar gevraagd.

Het spreekt voor zich dat moslims in Suriname wellicht andere culturele rituelen hebben dan moslims in Egypte. Ik heb ervoor gekozen om alle culturele aspecten achterwege te laten, omdat dit een onderzoek op zich zou zijn. Ik heb mij puur op de islamitische richtlijnen omtrent begraven gericht

Ik heb de enquête eerst door enkele bekeerlingen laten invullen om zo de antwoorden te bekijken. De antwoorden kwamen overeen met mijn verwachtingen. Daarnaast heb ik met mijn enquête de juiste informatie gekregen waarmee ik het onderzoek heb kunnen duiden. In de enquête kwamen er ook geen onbekende begrippen voor waar mensen de fout mee in konden gaan.

Betrouwbaarheid

Betrouwbaarheid is de mate waarin een meting beïnvloed wordt door toevallige fouten. Hierbij kunnen verschillende factoren een rol spelen. Op enkele van die factoren heeft de onderzoeker nauwelijks invloed, bijvoorbeeld het tijdstip waarop het onderzoek plaatsvindt. Mijn diepte-interviews heb ik voornamelijk tijdens de vastenmaand ramadan uitgevoerd. Tijdens deze maand vasten moslims en zijn ze meer bezig met hun geloof. De antwoorden zouden dus kunnen verschillen, wanneer de interviews op een ander moment zouden zijn afgenomen. Daarnaast kunnen mensen ook veel sociaal wenselijke antwoorden geven. Ik heb geprobeerd om dit te ondervangen door steeds door te vragen. Een belangrijke manier om de betrouwbaarheid van de gegevens na te gaan, is de test-hertest-methode. In de praktijk is dit echter vaak niet haalbaar, omdat het vaak al moeilijk is om mensen te vinden die mee willen doen aan het onderzoek, laat staan dat ze twee keer mee willen doen. Bovendien is het tijdrovend en kostbaar. Verder is het mogelijk dat er tussen de twee metingen iets is veranderd waardoor er verschillen ontstaan.

Ook op andere manieren kan iets gezegd worden over betrouwbaarheid. Bij de enquêtevragenlijst heb ik gelet op de homogeniteit van de vragen. Er waren meerdere vragen die een meting hebben gedaan over hetzelfde begrip. De antwoorden hingen sterk met elkaar samen, omdat ze allemaal hetzelfde probeerden te meten.

Bruikbaarheid

Dit onderzoek is voor zowel moslims als bekeerlingen bruikbaar. Voor een moslim zal er veel herkenbaar zijn. Voor bekeerlingen bevat dit onderzoek informatie over islamitisch begraven. Daarnaast zullen de wensen wellicht herkenbaar zijn voor de doelgroep. Ook is het onderzoek bruikbaar voor de uitvaartbranche en de media, omdat dit onderwerp nog in zijn kinderschoenen staat en de doelgroep vrij nieuw is. De uitvaartorganisaties zouden in kunnen spelen op de wensen van deze doelgroep. De media kunnen dit onderzoek belichten en hiermee een maatschappelijk debat beginnen.

Eigen ervaring

Terugkijkend op het onderzoek ben ik trots op de manier waarop het verlopen is. Het onderzoek dat ik heb uitgevoerd was leuk en interessant om te doen. Het onderwerp sloot goed aan op mijn visie en opleiding. Het viel mij daarbij op dat er bij de doelgroep nog weinig bekend is over islamitisch begraven. Wat wel mooi is om te zien, is dat de doelgroep openstaat voor vragen en gesprekken. Voor mij was het dan ook een uitdaging om dit onderzoek te doen.

Op het internet kon ik voldoende informatie vinden over islamitisch begraven. Ook zijn er door anderen enkele onderzoeken gepubliceerd die ik kon gebruiken. Wat mij wel is opgevallen, is dat ik weinig gegevens en informatie heb kunnen vinden over moslims en bekeerlingen in Nederland. De gegevens dateerden uit 2007, 2009 en 2012. Ik heb het helaas met die gegevens moeten doen.

Na mijn deskresearch heb ik een enquête opgesteld. Dit was niet zo moeilijk, omdat ik duidelijk wist welke informatie ik nog nodig had van de doelgroep. Toen de enquête klaar was, heb ik respondenten benaderd. Dat ging vrij snel. Via de sociale media heb ik het bericht van de enquête gedeeld. Ik heb al mijn vrienden ingezet om de enquête zo breed mogelijk te verspreiden. Ook kwam ik in contact met verschillende organisaties die mij over islamitisch begraven te woord wilden staan en op deze manier hun bijdrage hebben geleverd aan het onderzoek. In een korte tijd heb ik als het ware een klein netwerk opgebouwd. Dat was heel fijn werken. Er waren echter ook organisaties die moeilijk deden en niet mee wilden werken. Dat vond ik wel jammer. Verder verliepen mijn bezoeken aan de iftar maaltijden bij moskeeën tijdens de ramadan prima. Ik was altijd welkom. Veel bekeerlingen toonden interesse en ik kreeg veel waardering van hen.

Ik vond het leuk om persoonlijk de enquêtes en de interviews af te nemen. Ik heb veel mensen gesproken en veel positieve reacties ontvangen. Ik heb met plezier aan het onderzoek gewerkt. . Daarnaast kreeg ik, als het even niet lukte, veel steun van mijn zus Imane. Ik ben wel wat langer met het onderzoek bezig geweest dan ik van tevoren had gepland.

Al met al ben ik trots op hoe het onderzoek is verlopen. Ondanks de warmte, de vakantie en de vastenmaand ramadan heb ik stevig doorgezet om dit onderzoek tot een succes te maken.

Literatuurlijst

Ahajjaj, J(Aboe Ismail) &studenten.(2014).*De interpretatie van de betekenissen van de Koran*. Den Haag: Stichting as-Soennah.

Al-Yaqeen,(10 juni 2013).*Nieuws begrafenis*. Geraadpleegd op, 10 juli 2015, van: <http://www.al-yaqeen.com/nieuws/nieuws.php?id=2278&zoek=begrafenis>

Ajoeb, M (telefonisch interview, uitvaartzorg Amacare, Den Haag). 29 juni 2015.

Amanah uitvaart, (2015).*Uitvaart regelen*. Geraadpleegd op, 5 juli 2015, van: <http://www.amanahuitvaart.nl/uitvaart-regelen/>

Arrahil, (z.j.) *Begraven*. Geraadpleegd op, 7 juli 2015, van:<http://www.arrahil.nl/index.php>

Al Raza, (2011-2015). *Graf*. Geraadpleegd op, 7 juli 2015, van: <http://www.arraza.nl/graf.htm>

Bibin, (z.j.)*Over media. Utrechtse moslims werken aan centrale islamitische begraafplaats*. Geraadpleegd op, 20 februari 2015, van: <http://www.bibin.nl/media.html>

CBS, (24 oktober 2009). *Ruim 850 duizend islamieten in Nederland*. Geraadpleegd op, 27 februari 2015, van: <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/bevolking/publicaties/artikelen/archief/2007/2007-2278-wm.htm>

CBS, (21 oktober 2013).*Bevolking; kerncijfers*. Geraadpleegd op, 27 februari 2015 van: [http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=37296ned&D1=a&D2=0,10,20,30,40,50,60,\(I-1\),I&HD=130605-0924&HDR=G1&STB=T](http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=37296ned&D1=a&D2=0,10,20,30,40,50,60,(I-1),I&HD=130605-0924&HDR=G1&STB=T)

Daralilm, (2015). *Begravenissen en de participatie van vrouwen daarin*. Geraadpleegd op, 20 juli 2015, van: <http://www.daralilm.nl/begravenissen-en-de-participatie-van-vrouwen-daarin>

Daralilm, (2015). *Het doodsproces*. Geraadpleegd op, 20 juli 2015, van:<http://www.daralilm.nl/kennis/het-doodsproces>

Grafzorg Nederland (z.j.) *Grafzorg*. Geraadpleegd op, 20 juni 2015 van: <http://www.grafzorg.nl/>

Hagens, I(persoonlijk interview, stichting Bibin, Utrecht). 6 juli 2015

Harmesen, Pauline

Handleiding Islamitisch Begraven. Den Haag:Sdu Uitgevers,2007

Ibn Djamiel Zienoe, M (2003).De pilaren van de Islam. In naam A,Chaimae & A, Sayfoullah Al-Maghribie (vertalers) .*De islamitische geloofsleer, uit het Boek en de authentieke Soennah*.(p.9-10). Makkah.

Ibn Djamiel Zienoe, M (2003). De pilaren van het geloof. In naam A, Chaimae & A, Sayfoullah Al-Maghriebe (vertalers) . *De islamitische geloofsleer, uit het Boek en de authentieke Soennah*. (p. 11-12). Makkah.

Ibn Djamiel Zienoe, M (2003). De betekenis van islam en imam. In naam A, Chaimae & A, Sayfoullah Al-Maghriebe (vertalers) . *De islamitische geloofsleer, uit het Boek en de authentieke Soennah*. (p. 12-18). Makkah.

Ibn Djamiel Zienoe, M (2003) Het bezoeken van graven, haar beloning en kwelling. In naam A, Chaimae & A, Sayfoullah Al-Maghriebe (vertalers) . *De islamitische geloofsleer, uit het Boek en de authentieke Soennah*. (p. 133-140). Makkah.

Islaam tv. (2 april 2010). *Sheikh Achmed Talib, dodenwassing*. (video file). Geraadpleegd op: 23 juni, van: <http://islaam.tv/?p=690#comments>

Jong, F. (Augustus 2012). *Proefschrift 'Islamitisch begraven in West-Brabant'*. Religie in Samenleving en Cultuur Faculteit Geesteswetenschappen Universiteit van Tilburg. Geraadpleegd op, 15 maart 2015, van: <http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=127233>

Kadrouch-Outmany, Khadija. (11 september 2014). *Proefschrift 'Islamic Burials in the Netherlands and Belgium. Legal, Religious and Social Aspects'*. Institute of Cultural Anthropology and Developmental Sociology, Faculty of Social and Behavioural Sciences, Leiden University. Geraadpleegd op, 12 maart 2015, van: <http://www.fsw.leidenuniv.nl/caos/nieuws/nieuws-20140911-promotie-khadija-kadrouch-outmany-caos.html>

Karamatali, A (persoonlijk interview, stichting en moskee Al Raza, Almere). 26 juni 2015.

Landelijke organisatie begraafplaatsen (2014). *Grafkostenonderzoek*. Geraadpleegd op 20 oktober 2015, van <http://www.grafkostenonderzoek.com/>

Leca. (z.j). *Tradities/rituelen/islamitische- afscheidsrituelen*. Geraadpleegd op 20 juni 2015, van: <http://www.lecavzw.be/tradities/rituelen/islamitische-afscheidsrituelen>

Maliepaard, M. (2012). *Moslims in Nederland 2012*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau

Marjolein Kamp (persoonlijk gesprek, wensen islamitisch begraven) 8 juli 2015.

Meersorgh. (2014) *Islamitische uitvaart*. Geraadpleegd op 20 juni 2015, van: <http://meersorgh.nl/islamitische-uitvaart>

Monuta. (2015) *Uitvaartwensen en andere culturen, islamitische uitvaart*. Geraadpleegd op 20 juni 2015, van: <https://www.monuta.nl/uitvaart/uitvaartwensen/uitvaart-andere-culturen/islamitische-uitvaart/>

NIK (14 maart 2013). *Lewaja, de joodse begrafenis*. Geraadpleegd op 20 februari 2015, van: <http://www.nik.nl/2013/03/lewaja-de-joodse-begravenis-een-korte-beschrijving/>

NRC (10 juni 2015). Jaarlijks bekeren zo'n 500 autochtone Nederlandse vrouwen zich tot de islam. Geraadpleegd op, 10 juni 2015, van: <http://www.nrc.nl/next/van/2015/juni/10/jaarlijks-bekeren-zon-500-autochtone-nederlandse-1502495>

NRC Next(16 september 2011). *Nu ook voor moslims*. Geraadpleegd op, 10 maart 2015, van: <http://www.nrc.nl/next/van/2011/september/16/nu-ook-voor-moslims-12035451>

Overheid (z.j.) *Overheidsinformatie, wet- en regelgeving*. Geraadpleegd op, 12 juli 2015 van: http://wetten.overheid.nl/BWBR0005009/geldigheidsdatum_12-07-2015

Pijnenburg, A. (info@amanahuitvaart.nl, 2 juli 2015.) Re: interviewvragen uitvaartzorg Amanah.

Rahma Hulsman (persoonlijk gesprek, wensen islamitisch begraven) 15 juli 2015.

Rijksoverheid. (z.j.). *Wat zijn grafrechten, vraag en antwoord*. Geraadpleegd op, 10 juli 2015 van: <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/gemeenten/vraag-en-antwoord/wat-zijn-grafrechten.html>

Rijksoverheid. (z.j.). *Welke regels gelden er bij begraven en cremieren, vraag en antwoord*. Geraadpleegd op, 10 juli 2015 van: <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/overlijden-en-erven/vraag-en-antwoord/welke-regels-gelden-er-bij-begraven-en-cremeren.html>

Rijksoverheid. (z.j.). *Ambassades, consulaten en overige vertegenwoordigingen saoeedi arabi* Geraadpleegd op, 10 juli 2015 van: <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/ambassades-consulaten-en-overige-vertegenwoordigingen/saoedi-arabie/ambassade-van-het-koninkrijk-saudi-arabie-s-gravenhage>

Soebrati, M(telefonisch interview, uitvaartondernemer As-Salaam, Delft). 1juli 2015.

Slimani, C(telefonisch interview, Imam islamitisch centrum, Roosendaal).29 oktober 2015.

Stichting Bekeerling (16 oktober 2015). *Aantal bekeerlingen in Nederland en België*. Geraadpleegd op 20 oktober 2015, van: <http://stichtingbekeerling.nl/aantal-bekeerlingen-in-nederland-en-belgie/>

Stichting Islamitisch Begraveniswezen (z.j.). *Islamitisch protocol*. Geraadpleegd op 25 april 2015, van: http://www.stichtingibw.nl/m/index.php?option=com_content&task=view&id=22&Itemid=37

Stichting Islamitisch Begrafeniswezen (z.j.). *Islamitische begraafplaatsen*. Geraadpleegd op 25 april 2015, van:

http://www.stichtingibw.nl/m/index.php?option=com_content&task=view&id=23&Itemid=38

Thalbi, A (persoonlijk interview, uitvaartondernemer Arrahil, Amsterdam). 29 juni 2015.

Trouw (23 november 2007). *Grafrust is heilig voor moslims*. De Verdieping. Geraadpleegd op, 12 maart 2015, van:

<http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/Nieuws/article/detail/1364231/2007/11/23/Grafrust-is-heilig-voor-moslims.dhtml>

Trouw (23 september 2010). *Op de rechterzij, gezicht naar Mekka*. Geraadpleegd op, 15 maart 2015, van:

<http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/Nieuws/article/detail/1791840/2010/09/23/Op-de-rechterzij-gezicht-naar-Mekka.dhtml>

Trouw (7 juni 2013). *Vraag naar islamitische begraafplaatsen stijgt*. Geraadpleegd op, 20 april 2015, van:

<http://www.trouw.nl/tr/nl/4728/Islam/article/detail/3454637/2013/06/07/Vraag-naar-islamitische-begraafplaatsen-stijgt.dhtml>

Universiteit Leiden, Islam blog (11 maart 2013). *Islamitisch begraven in Nederland en België vereist zorgvuldig beleid*. *Universiteit Leiden Islam Blog*, katern Politiek en maatschappij, theologie, filosofie en ethiek. Geraadpleegd op, 10 maart 2015, van: <http://leiden-islamblog.nl/articles/islamitisch-begraven-in-nederland-en-belgie-vereist-zorgvuldig-beleid>

Uitvaart Assalaam. (2014). *Begrafenis van bekeerlingen*. Geraadpleegd op, 15 maart 2015, van: <http://www.uitvaart-assalaam.nl/diensten/bekeerlingen>

Van der Eijk, A (info@amanahuitvaart.nl, 2 juli 2015.) Re: interviewvragen uitvaartzorg Amanah.

Verhoeven, N.(2014). *Wat is onderzoek*. Den Haag: Boom onderwijs.

Voorbeeld graf. (z.j.). (online jpg-image). Geraadpleegd op: 25 april 2015, van:

http://www.stichtingibw.nl/m/index.php?option=com_content&task=view&id=22&Itemid=37

Wijbenga, I (telefonisch interview, stichting Islamitisch Begrafeniswezen). 3 juli 2015.

Yarden, (2015). *Rouwrituelen islamitische gemeenschap*. Geraadpleegd op 22 juni 2015, van: <https://www.yarden.nl/inspiratie-en-informatie/rouwrituelen/islamitische-gemeenschap.htm>

Zaman Vandaag (12 september 2014). *Islamitisch begraven in Nederland en België*.

Geraadpleegd op, 20 april 2015, van <http://www.zamanvandaag.nl/nieuws/binnenland-belgi%C3%AB/6028/islamitisch-begraven-nederland-en-belgi%C3%AB>

Zaman Vandaag (21 april 2014). *Nederlandse vrouwen bekeren zich niet tot islam vanwege een man*. Geraadpleegd op, 20 februari 2015, van:

<http://www.zamanvandaag.nl/nieuws/binnenland/4211/nederlandse-vrouwen-bekeren-zich-niet-tot-islam-vanwege-een-man>

Bijlage I: Enquête

Onderzoek Islamitisch begraven in Nederland

Enquête nr.

1 Man / Vrouw

2 Leeftijd

3 Woonplaats

4 Mijn hoogst genoten opleiding is:

(NB: omcirkel één optie)

- A. Vmbo
- B. Havo
- C. Vwo
- D. Mbo
- E. Hbo
- F. WO

5 Hoelang geleden bent u bekeerd tot de islam?

6 Welk geloof hing u aan voordat u zich tot de islam bekeerde?

- A. Hindoeïsme
- B. Katholisme
- C. Christendom
- D. Jodendom
- E. Niet religieus

7 Wat is de aanleiding geweest voor u bekering?

- A. Huwelijk (islamitische partner)
- B. Familie
- C. Vriendenkring
- D. Anders, namelijk....

8 Denkt u wel eens aan de dood?

- A. Ja
- B. Af en toe
- C. Nee

9 Bent u bekend met het concept "islamitisch begraven" in Nederland?

- A. Ja
- B. Nee

- 10 Op welke manier bent u daarmee bekend geraakt?
- A. Via vrienden
 - B. Via familie
 - C. Via de moskee
 - D. Anders, namelijk.....
- 11 Is er binnen uw netwerk(*familie en vriendenkring*) bekendheid rondom islamitisch begraven?
- A. Ja
 - B. Nee
 - C. Weet niet
- 12 Komt u wel eens op een islamitische begraafplaats?
- A. Ja, welke....
 - B. Nee
- 13 Neemt u wel eens deel aan het dodengebed (Salaat Djanaazh)?
- A. Ja
 - B. Nee (**ga door naar vraag 15**)
- 14 Hoe vaak neemt u deel aan het dodengebed?
- A. Dagelijks
 - B. Wekelijks
 - C. Maandelijks
 - D. Jaarlijks
- 15 Zou u meer willen weten over islamitisch begraven in Nederland?
- A. Ja
 - B. Nee
- 16 Over welk aspect van islamitisch begraven zou u graag meer willen weten?
- A. islamitische regels en richtlijnen
 - B. islamitische begraafplaatsen
 - C. islamitische uitvaartverzorgers
 - D. Uitvaartverzekeringen
 - E. Anders, namelijk.....
- 17 Waar zou u willen worden begraven?
- A. Op een volledige islamitische begraafplaats in Nederland
 - B. Op een Nederlandse begraafplaats, maar wel op islamitisch perceel (gedeelte)
 - C. In het buitenland
 - D. In een islamitisch land
 - E. Geen voorkeur

- 18** Zou u in een kist willen worden begraven?
- A. Ja
 - B. Nee
- 19** Hoe zou uw uitvaart eruit moeten zien?
- A. Volledig volgens islamitische regels
 - B. Volgens islamitisch regels, met behoud van Nederlandse uitvaart cultuur
 - C. Geen voorkeur
- 20** Muziek en bloemen horen bij het afscheid van een overledene
- A. Volledig eens
 - B. Eens
 - C. Niet eens/niet oneens
 - D. Oneens
 - E. Volledig oneens
- 21** Het is belangrijk dat zowel mannen als vrouwen de begrafenis kunnen bijwonen
- A. Volledig eens
 - B. Eens
 - C. Niet eens/niet oneens
 - D. Oneens
 - E. Volledig oneens
- (NB: Meerdere antwoorden mogelijk)**
- 22** Welke van de onderstaande uitvaartmaatschappijen kent u?
- A. Uitvaartzorg Arrahil
 - B. Uitvaartzorg Amacare
 - C. Uitvaartzorg As-Salaam
 - D. Uitvaartzorg Monuta
 - E. Uitvaartzorg Yarden
 - E. Geen van alle

Heeft u nog opmerkingen of tips?

Bedankt voor het invullen van deze enquête. Ik stel uw medewerking zeer op prijs!

Bijlage II: Interviewvragenlijst

Hieronder treft u de interview vragen per categorie. Ik heb de volgende categorieën, Nederlandse bekeerlingen, begrafenisondernemers en uitvaartondernemers.

Vragen voor Nederlandse bekeerlingen naast de enquêtevragen;

- Wat zijn uw beweegredenen met betrekking tot islamitisch begraven en over de plek waar u zou willen worden begraven?
- Hoe denkt u over islamitisch begraven in Nederland?
- Welke persoonlijke ervaringen deelt u met andere Nederlandse bekeerlingen?
- Hoe ervaart u de cultuurverschillen van islamitische uitvaart, rituelen en begrafenis?

Vragen voor begrafenis en uitvaartondernemers;

- Kunt u kort iets vertellen over u zelf (functie/bijdrage organisatie)
- Kunt u iets vertellen over uw uitvaartonderneming?
 - Hoelang bestaan jullie al?
 - Wat is de reden dat jullie organisatie in het leven is geroepen?
 - Welke diensten bieden jullie aan?
 - Op welke doelgroepen richten jullie je voornamelijk?
 - Krijgen jullie ook met Nederlandse bekeerlingen te maken?
- Wat denkt u dat de mogelijkheden zijn van islamitisch begraven in Nederland?
- Welke islamitische voorschriften hanteren jullie als organisatie?

Vragen over de doelgroep (kennis);

- Hoe gaan jullie om met islamitisch begraven bij de groep Nederlandse bekeerlingen? Zijn er verschillen, overeenkomsten of struikelblokken tussen andere bevolkingsgroepen?
- Met welke beweegredenen komen Nederlandse bekeerlingen naar jullie toe?
- Waar houden jullie als uitvaartorganisatie of begrafenisondernemer rekening mee?
- Welke normen en waarden komen vaak aan de orde bij het regelen van een islamitische uitvaart /begrafenis?
- Zijn er wel eens aparte gevallen voor gekomen?
- Wat merkt u van de cultuurverschillen bij Nederlandse bekeerlingen en families wat betreft hun uitvaart en rituelen?
- Hoe spelen jullie in op de wensen van Nederlandse bekeerlingen?
- Hoe onderscheiden jullie je van andere uitvaart- en/ of- begrafenisondernemers?
- Werken jullie ook samen met andere uitvaartondernemers (wel/ niet islamitische organisatie)
- Welke mogelijkheden bieden jullie de moslims en bekeerlingen aan?
- In hoeverre is de doelgroep (Nederlandse bekeerlingen) bekend met het concept islamitisch begraven en met de mogelijkheden die jullie als organisatie aanbieden?